

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ
STREDISKO
PRE ĽUDSKÉ PRÁVA

Podpora demokratických hodnôt medzi stredoškolskou mládežou

Výskum postojov žiakov a žiačok
stredných škôl k vybraným
aspektom extrémizmu

Názov:

**Podpora demokratických hodnôt medzi stredoškolskou mládežou.
Výskum postojov žiakov a žiačok stredných škôl k vybraným aspektom
extrémizmu**

Vydalo:

Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, Bratislava, 2022

Autorky:

Mgr. Radka Vicenová, PhD.

Mgr. Zuzana Juščáková, PhD.

Recenzentky:

doc. PhDr. Oľga Gyárfášová, PhD.

PhDr. Marianna Pétiová, PhD.

Za obsah a jazykovú úpravu zodpovedá autorský tím.

Grafická úprava:

Kovidesign

Kamila Černáková

Fotografie použité v tejto publikácii sú ilustračné a boli riadne licencované z freepik.com

ISBN: **978-80-99917-58-4 (tlač)**

978-80-99917-55-3 (pdf)

Obsah

Úvod	4
1. Prehľad doterajších výskumov	5
2. Teoretické a metodologické východiská	9
2.1 Teoretické východiská pri konštrukcii dotazníka	10
2.2 Poznámky k metodológii a charakteristika výberového súboru	12
3. Výsledky a zistenia	17
3.1 Príklon k demokratickému a extrémistickému názorovému pólu	18
3.2 Koeficient Ex a príklon k definičným aspektom extrémistických postojov	19
3.3 Porovnanie vybraných aspektov xenofóbnych postojov	23
3.4 Charakteristika skupín žiakov a žiačok s najvýraznejším príklonom k extrémistickému pólu	28
Diskusia a závery	34
Odporúčania	38
Zdroje	40
Zoznam grafov a tabuliek	42
Príloha 1: Dotazník a frekvencie odpovedí	44
Príloha 2: Výsledky faktorovej analýzy	47

Úvod

Pozornosť na mladých ľudí ako jednu z ohrozených a rizikových skupín z hľadiska náchylnosti k extrémistickým postojom je v poslednom období upriamovaná čoraz viac, a to najmä kvôli aktuálnej spoločensko-politickej situácii a udalostiam v domácom, ale aj zahraničnom verejnom priestore. Dostupné výskumy sa intenzívne venujú zbieraniu dát a poznatkov v snahe hlbšie pochopiť mechanizmy a okolnosti, ktoré prispievajú k radikalizácii názorov a postojov mladých ľudí vo formatívnom veku. Ich ambíciou je nielen pomenovať najzásadnejšie výzvy, ktorým naša spoločnosť v súčasnosti čelí v oblasti radikalizácie, ale tiež formulovať cielené a efektívne riešenia pri deradikalizácii a depolarizácii spoločnosti.

Je nevyhnutné uvedomiť si, že v tejto oblasti kontinuálne dochádza k rýchlym a zásadným zmenám. O to dôležitejšie je nielen porozumieť problematike do hĺbky, ale výskumy a zisťovania pravidelne opakovať a zachytiť tak trendy v oblasti verejnej mienky, ktorá sa neustále vyvíja a mení. Aj tento výskum stavia na dátach a poznatkoch získaných v minulosti a snaží sa ich nielen ďalej rozvíjať a prehľbovať,

ale aj s odstupom času vyhodnotiť smerovania z nich vyplývajúce.

Cieľom štúdie je preto zmapovať a analyzovať postoje stredoškolákov a stredoškoláčok so špecifickou pozornosťou venovanou prítomnosti myšlienok xenofóbie v rôznych formách a podobách. Slovenské národné stredisko pre ľudské práva ako národná ľudskoprávna inštitúcia považuje za kľúčové venovať zvýšenú pozornosť oblasti výchovy a vzdelávania mladých ľudí k ľudským právam a zároveň považuje za dôležité aj pravidelne skúmať a vyhodnocovať vývoj postojov cieľovej skupiny mladých ľudí k aktuálnym témam súvisiacim s ľudskými právami a ich uplatňovaním na Slovensku. Úloha vyplýva z Koncepcie boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024 (Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2021), pričom kladie dôraz na zmapovanie postojov mládeže v témach, ktoré môžu viesť k ich ďalšej radikalizácii, na určenie rizikových skupín žiakov a žiačok na základe zozbieraných dát a tiež na vytvorenie poznatkovej bázy pre tvorbu vzdelávacích aktivít cielených na elimináciu takýchto postojov a podporu tolerance v spoločnosti.

5

1. Prehľad doterajších výskumov

Výskumy v téme radikalizácie a extrémizmu na Slovensku mali v posledných rokoch rôznorodé zameranie a pokrývali široké spektrum tém. Časť z nich sa zameriavala na zisťovanie miery radikálnosti postojov, najmä pokiaľ ide o intenzitu a silu nenávistných postojov k menšinám (Juráková, 2018; Gallová Kriglerová & Kadlečíková, 2009), na skúmanie a identifikovanie príčin a faktorov radikalizácie stredoškolákov a stredoškolačok (IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, 2018; Gallová Kriglerová, Kadlečíková, Holka Chudžíková, & Píšová, 2022), na mieru subjektívneho vnímania intenzity prítomnosti problematiky extrémizmu či prítomnosti extrémistickej ideológie v školskom prostredí zo strany žiakov a žiačok základných a stredných škôl (Pétiová, 2019; Pétiová, 2022), ale aj na faktory pri riešení problematiky radikalizácie mladých ľudí, napríklad v súvislosti s faktorom vzdelávania a dostupnosti informácií (Kalmárová, Lášticová, Findor, & Hruška, 2017) či aktuálnej politickej situácie (Bútorová & Mesežnikov, 2022). Cieľom tejto podkapitoly nie je poskytnúť vyčerpávajúci prehľad všetkých dostupných výskumov a štúdií, ale skôr priblížiť vybrané výskumy a zdôrazniť tie časti ich záverov, ktoré sú najviac relevantné pre tento výskum.

Realizované výskumy dlhodobo potvrdzujú pretrvávajúce kritické hodnoty súvisiace s postojmi smerujúcimi **k rasizmu** alebo **agresívnemu nacionalizmu**. Naznačujú, napríklad, vzostup počtu respondentov a respondentiek od roku 2016, ktorí a ktoré v školskom prostredí aj v online priestore a na internete pozorujú intenzívnejšie nenávistné prejavy namierené voči menšinám (Pétiová, 2022), prípadne propagáciu symbolov extrémistických hnutí. Najintenzívnejšie tieto prejavy pozorovali najmä žiaci a žiačky stredných škôl v Bratislavskom a Trnavskom kraji (Pétiová, 2019). Práve myšlienky nacionalizmu, rasizmu,

všeslovanskej vzájomnosti, obmedzovania vplyvu EÚ či deklaratívnej ochrany tradičných, tzn. najmä kresťanských hodnôt a tiež obmedzovanie kultúrnej inakosti a rozmanitosti sú napríklad aj základom agendy politickej strany Kotlebovci - Ľudová strana Naše Slovensko (Velšic, 2017; Mesežnikov & Gyárfášová, 2016), doteraz najúspešnejšieho predstaviteľa slovenskej krajnej pravicovej scény, a sú reflektované mladými ľuďmi, ktorí so stranou sympatizujú (Velšic, 2017).

Negatívne postoje voči menšinám sa na Slovensku dlhodobo posilňujú, aj keď konkrétne postoje sa menia aj v závislosti od obdobia, v ktorom prebiehal zber dát, a tým pádom aj od toho, ktoré témy v danom čase dominovali vo verejnej diskusii. Postoje k jednotlivým menšinám sa však líšia. Zatiaľ čo niektoré výskumy naznačujú pomerne priaznivé postoje týkajúce sa miery akceptácie LGBTI+ ľudí (Gallová Kriglerová, Kadlečíková, Holka Chudžíková, & Píšová, 2022) či mentálne znevýhodnených (Kalmárová, Lášticová, Findor, & Hruška, 2017), zároveň môžeme naprieč rôznymi výskumami sledovať negatívne postoje voči arabskej komunite a moslimom (Kalmárová, Lášticová, Findor, & Hruška, 2017; Juráková, 2018; Pétiová, 2022), ale aj príslušníkom rómskej a maďarskej menšiny (Juráková, 2018). Negatívne zobrazovanie menšín, najmä rómskej menšiny či cudzincov prichádzajúcich na Slovensko, v rámci politickej diskusie ďalej posilňuje tieto negatívne postoje, čo následne využívajú extrémistické strany ponúkajúce rýchle a populistické riešenia (IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, 2018).

Dôležitosť **rodinného prostredia a výchovy** sa dlhodobo ukazuje ako kľúčový faktor v procese radikalizácie a zvyšujúcej sa miery tolerance či dokonca podpory extrémistických myšlienok. Okrem toho, že výchovu a pôsobenie rodiny vní-

majú ako kľúčový formatívny faktor samotní žiaci a žiačky (Pétiová, 2019), dôležitosť rodinného prostredia preukázali výskumy venujúce sa rôznorodým vplyvom na radikalizovanú mládež. Ukázali, napríklad, na kľúčovú úlohu rodinných príslušníkov, ktorí majú extrémistické názory, či vplyv neúplného alebo inak komplikovaného rodinného prostredia, ktorého výsledkom je nedostatočná pozornosť a podpora smerovaná k mladému človeku (IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, 2018).

Súvis existuje aj medzi **kvalitou vzdelávania k ľudským právam** spolu s obsahom a formou predmetov, akými sú napríklad dejepis či občianska výchova, a vývojom postojov a názorov žiakov a žiačok slovenských škôl na aktuálne spoločenské a politické otázky. Výskum Štátnej školskej inšpekcie zistil, že existuje súvis medzi vedomosťami z dejepisu a občianskej náuky a pozitívnymi postojmi k demokracii alebo toleranciou k etnickým menšinám, pričom silnejšie je tento vzťah prítomný medzi žiakmi a žiačkami gymnázií. Tento vzťah sa však ukázal ako nejednoznačný v prípade iných typov škôl alebo v prípade iných menšín, čo naznačuje dôležitosť aj ďalších faktorov, akými sú nielen hodinová dotácia vyššie uvedených predmetov v týždni, ale aj ich obsah a ťažiskové princípy, ktoré sú sprostredkúvané, spolu s materiálmi pre pedagógov a pedagogičky (Kalmárová, Lášticová, Findor, & Hruška, 2017). Nízka miera porozumenia pre túto tému a jej širšie súvislosti má následne vplyv aj na to, do akej miery sú mladí ľudia citliví na mieru nebezpečenstva a schopní rozpoznať riziká plynúce zo silnejúcich prejavov pravicového extrémizmu v spoločnosti, a najmä na implikácie z toho plynúce pre stav demokracie na Slovensku (Gallová Kriglerová, Kadlečíková, Holka Chudžíková, & Píšová, 2022). Pokiaľ ide o postoje k demokracii a k diktatúre, zatiaľ čo medzi mladými ľuďmi pre-

vláda skôr podpora demokracie nad podporou diktatúry (Gallová Kriglerová, Kadlečíková, Holka Chudžíková, & Píšová, 2022), znepokojujúca miera nespokojnosti s demokraciou ako formou vládnutia nielen v mladších vekových skupinách je v poslednom období pozorovaná stále intenzívnejšie (Hajdu & Klíngová, 2020).

Výskumy dlhodobu upozorňujú aj na problém súvisiaci s **nízkou mierou dôvery vo verejné inštitúcie**. V súlade s dlhodobu pozorovanými hodnotami miery dôvery verejnosti všetkých vekových kategórií voči polícii sa aj mladí ľudia ukazujú ako skupina, ktorá polícii ako inštitúcii dôveruje iba v obmedzenej miere a zároveň nepriaznivo hodnotí jej úlohu pri zabezpečovaní bezkonfliktného vnútrospoločenského spolunažívania. Pritom práve pochybnosť o efektívnosti a schopnosti inštitúcií nájsť riešenia môže prispievať k zvyšujúcej sa podpore mladých ľudí pre hnutia, ktoré majú ambíciu brať spravodlivosť do vlastných rúk (Gallová Kriglerová, Kadlečíková, Holka Chudžíková, & Píšová, 2022). Súčasná politická situácia, vrátane zvyšujúcej sa nedôvery v politikov a verejné inštitúcie, sa ukazuje ako kľúčový faktor aj z hľadiska subjektívneho vnímania situácie so silnejúcimi extrémistickými názormi v spoločnosti zo strany stredoškôľakov a stredoškôľáčok (Pétiová, 2019). Pocity neistoty, frustrácie a obáv z diania vo svete a na Slovensku ďalej posilňujú nielen nedôveru v inštitúcie, ale aj v zdroje informácií (IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, 2018).

Práve so zdrojmi, z ktorých mladí ľudia čerpajú informácie, súvisí aj **vzrastajúca dôležitosť internetu a sociálnych sietí ako primárneho zdroja informácií** pre žiakov a žiačky základných a stredných škôl, čo je znepokojivé najmä v súvislosti s pravdivosťou a objektivitou informácií, ktoré sa k tejto cieľovej skupine dostanú (Pétiová, 2019). Aj v tomto aspekte sa

však doteraz realizované výskumy nie vždy zhodujú. Zatiaľ čo niektoré upozorňujú na kľúčovú úlohu médií a verejných činiteľov z hľadiska spôsobu, akým sa vyjadrujú na adresu rôznych menšín žijúcich v krajine (Gallová Kriglerová & Kadlečíková, 2009), či nebezpečenstvo rastu dôležitosti tzv. alternatívnych webov v procese hľadania a získavania informácií zo strany stredoškolákov a stredoškoláčok a pretrvávajúca nedôvera v tzv. mienkotvorné médiá (IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, 2018), iné ukázali, že problémom je skôr schopnosť rozlíšiť legitímny zdroj informácií či schopnosť rozpoznať, prečo sú alternatívne médiá šíriace hoaxy a dezinformácie pre demokratickú spoločnosť rizikové (Gallová Kriglerová, Kadlečíková, Holka Chudžíková, & Píšová, 2022). Subjektívne hodnotenie mladých ľudí v stredoškolskom veku tiež naznačuje nízku mieru informovanosti o problematike či dokonca nízky záujem o tento druh informácií (Pétiová, 2022), ale zároveň rastúci trend prítomnosti extrémistických prejavov v okolí stredoškolákov a stredoškoláčok na základe ich subjektívneho pocitu, najmä s ohľadom na mieru negatívnych výrokov na adresu národnostných či etnických menšín (Pétiová, 2020; Velšic, 2017). Čítanie kníh a čitateľská gramotnosť sa rovnako ukazujú ako zásadné prediktory postojov tolerancie (Gallová Kriglerová & Kadlečíková, 2009; Kalmárová, Lášticová, Findor, & Hruška, 2017).

Dôležitými faktormi, ktoré sa v istých aspektoch ukazujú ako determinanty postojov žiakov a žiačok, sú napríklad rod či región, kde žijú. V prípade **regiónu** síce nemožno hovoriť o jednoznačne

potvrdenom determinante, ktorý by sa naprieč existujúcimi výskumnými zisťovaniami ukázal ako všeobecne platný, výskumy však napriek tomu naznačujú jeho dôležitú úlohu, ktorú treba brať do úvahy a sústavne overovať. Ukazujú sa, napríklad, odlišné výsledky žiakov a žiačok z Bratislavského kraja, ktorí a ktoré majú voči menšinám o niečo menej negatívne postoje v porovnaní s inými krajinami (Kalmárová, Lášticová, Findor, & Hruška, 2017), rovnako ako sa ukazuje aj rozdiel v miere tolerancie k menšinám na základe toho, či žiaci alebo žiačky žijú v menšom alebo väčšom meste (Gallová Kriglerová & Kadlečíková, 2009).

Deliaca línia na základe **rodu** je vyprofilovaná jasnejšie. Rozdiely medzi žiakmi a žiačkami naznačujú, že v ich negatívnych postojoch k menšinám a demokratickým hodnotám existujú rozdiely, ktoré sa potvrdili viacerými výskumami. Tie napríklad naznačujú, že chlapci majú tendenciu k negatívnejším postojom voči menšinám, prípadne naopak, že dievčatá majú skôr tolerantnejšie postoje k menšinám (Kalmárová, Lášticová, Findor, & Hruška, 2017; Pétiová, 2019; Gallová Kriglerová & Kadlečíková, 2009; Juráková, 2018). Medzi mladými ľuďmi sa tiež ukazuje, že muži častejšie ako ženy majú tendenciu bagatelizovať nárast extrémistických prejavov vo verejnom priestore, rovnako ako je v tejto skupine pozorovateľný zásadný potenciál pre podporu extrémistických skupín (napr. pre politickú stranu Kotlebovci - Ľudová strana Naše Slovensko). Špecificky medzi prvovoličmi týchto politických subjektov muži opäť mierne prevažujú nad ženami (Velšic, 2017).

9

2. Teoretické a metodologické východiská

2.1 Teoretické východiská pri konštrukcii dotazníka

Nadväzujúc na vyššie prezentovaný prehľad zistení predchádzajúcich výskumov zameriavajúcich sa špecificky na postoje mladých ľudí, najmä stredoškólkov a stredoškólkov na Slovensku, tento výskum má ambíciu zmapovať a analyzovať ich postoje s osobitnou po-

zornosťou venovanou prítomnosti myšlienok rasizmu a rôznych foriem xenofóbie, ktoré by mohli prispievať k ďalšej radikalizácii mladých ľudí. Výskumné ciele sú rozdelené do troch oblastí:

1. komplexná analýza tendencií príklonu žiakov a žiačok k pólu, ktorý je v tomto výskume označený zjednodušene ako *demokratický*, zahŕňajúci prodemokratické, humanistické a ľudskoprávne postoje a princípy, oproti príklonu k pólu, ktorý je zjednodušene označený ako *extrémistický*, zahŕňajúci postoje popierajúce prodemokratické princípy vychádzajúce z definičných aspektov pravicovo extrémistickej ideológie podľa relevantnej literatúry (definované nižšie);
2. analýza dôležitosti jednotlivých definičných aspektov extrémistických postojov žiakov a žiačok;
3. analýza rizikových skupín žiakov a žiačok vzhľadom na potenciálnu podporu extrémistických postojov podľa rôznych charakteristík.

Dotazník bol skonštruovaný tak, aby sledoval dve úrovne problematiky, ktoré tento výskum definuje ako kľúčové: obsah a formu extrémistických postojov (Tabuľka 1). Toto usporiadanie výrokov je v ďalšom texte (Kapitola 3.2) označované ako teoretický model.

10

Tabuľka 1 Konštrukcia dotazníka podľa dvoch sledovaných úrovní s vymenovaním výrokov (číslovanie položiek podľa Prílohy 1)

Formy prejavu Definičné aspekty	Kognitívna rovina	Behaviorálna rovina
Nacionalizmus	1	14
Xenofóbia	2, 3, 5, 7, 8, 10	11, 12, 16, 17, 18, 20
Autoritarizmus	6, 9	15, 19
Antielitizmus	4	13

Prvá, vertikálna úroveň, vychádza z ambície obsiahnuť ťažiskové aspekty širokej a rôznorodej podstaty ideológie, ktorá býva vo verejnom priestore najčastejšie označovaná ako (pravcový) extrémizmus. Samotný pojem *extrémizmus* a jeho operacionalizácia je už dlhodobo predmetom intenzívnej odbornej (a najmä akademickej) diskusie, ale aj diskusie o verejných politikách, čoho výsledkom je súbor rôznorodých, viac či menej odlišných spôsobov zdefinovania jeho kľúčových definičných

aspektov. Tento výskum sa neodvoláva na jednu ucelenú definíciu, skôr sa zameriava na sledovanie štyroch definičných aspektov, ktoré je možno považovať za kľúčové a ktoré sa v relevantnej literatúre vyskytujú najčastejšie: **nacionalizmus, xenofóbia, autoritarizmus a antielitizmus.**

Nacionalizmus a **xenofóbia** sú dva najsilnejšie a vzájomne prepojené definičné prvky pravicovo extrémistickej ideológie (Mudde, 2002; Mareš, 2003).

Tá je postavená na zdôrazňovaní exkluzívne definovanej skupiny, najčastejšie (aj v prípade Slovenska) na základe národnostnej príslušnosti, pričom národ je vnímaný ako nadradený nad ostatnými skupinami v spoločnosti. Súčasťou tejto rétoriky je aj posilňovanie mýtu o jeho homogenite či uprednostňovanie potrieb väčšinového národa pred princípmi občianskej či pluralistickej demokracie (Minkenberg, 2003; Minkenberg, 2013; Mareš, 2003), ale aj pred potrebami iných menšinových skupín žijúcich na danom území. Tiež dochádza k spochybňovaniu medzinárodných inštitúcií, ktoré sú často vnímané a prezentované ako ohrozujúce národné záujmy (Saull, 2015), rovnako je globalizácia v akomkoľvek kontexte prezentovaná ako národ ohrozujúca (Castelli Gattinara & Pirro, 2019). Xenofóbia ako šírenie a posilňovanie strachu z menších a nenávisťných prejavov voči nim, zdôrazňovanie odlišností (tzv. *othering*) či presadzovanie myšlienok šovinizmu blahobytu, teda nutnosti ekonomického či sociálneho uprednostňovania príslušníkov národa ako tzv. *in-group* na úkor príslušníkov menších (tzv. *out-group*) a ich obviňovanie za nepriaznivú situáciu príslušníkov národa predstavuje definičné črty pravicovo extrémistickej ideológie, na ktoré sú nacionalistické postoje úzko napojené. Preto sú tieto dva aspekty v prácach niektorých teoretikov krajnej pravice resp. pravicového extrémizmu prezentované aj pod spoločným pojmom *nativizmus*, ktorý z hľadiska definície aspekty nacionalizmu a xenofóbie spája (Mudde, 2007; Rooduijn, 2014; Mareš, 2003). Definičnými aspektami, ktoré sú pre pravicovo extrémistickú ideológiu bežné, sú aj prvky **autoritarizmu** ako protikladu princípov demokratického zriadenia a právneho štátu (Mudde, 2002; Rooduijn, 2014) a úzko súvisia s presvedčením o nutnosti ochrany potrieb a záujmov národa aj na úkor občianskych či liberálnodemokratických princípov. Posledným

sledovaným aspektom je **antielitizmus** ako súčasť populizmu. Populizmus sa iba čiastočne prekrýva s extrémistickou ideológiou, to znamená, že nie všetky populistické hnutia musia byť nutne extrémistické, avšak pri extrémistických hnutiach je bežné pozorovať odmietať až nenávisťné postoje k elitám z rôznych oblastí – z politickej, spoločenskej, ale aj z oblasti odbornej a akademickej. Ide o charakteristickú črtu, ktorá sa vo vedecko-výskumnej diskusii objavuje už dlhodobo (napr. definícia krajnej pravice podľa (Mudde, 2002)), ale zároveň sa v tejto súvislosti diskutuje oveľa intenzívnejšie najmä v poslednom období, kedy pozorujeme zmeny v politickej stratégii pravicovo extrémistických hnutí a ich zintenzívnené snahy o presun do mainstreamového politického diskurzu a získanie legitimacy prostredníctvom (na prvý pohľad) zmierňujúcej sa rétoriky vo verejnom priestore (Mudde, 2007; Rooduijn, 2014).

Druhá, horizontálna úroveň, sa zameriava na postoje smerujúce k formám extrémistických prejavov. Vychádzajúc z teoretických základov najmä odbornej literatúry venujúcej sa formám extrémizmu a radikalizácie a rôznorodým faktorom, ktoré radikalizáciu podporujú či podnecujú (Hansen & Olsen, 2019; Bhui, Warfa, & Jones, 2014), niekedy delených aj na tzv. push a pull faktory (Vergani, Iqbal, Ilbahar, & Barton, 2020), sme na tejto úrovni sledovali dve línie – **kognitívnu** (postojovú) a **behaviorálnu** (konatívnu). Zatiaľ čo prvá sledovala podporu ideám, ktoré sú naviazané na jednotlivé definičné aspekty extrémizmu zadefinované vyššie, druhá sledovala podporu formám aktívneho vyjadrenia týchto postojov, tzn. podporu aktivít, ktoré tieto názory transformujú do praxe a do konkrétnych prejavov. Takéto rozdelenie je dôležité sledovať nielen kvôli možnosti vyhodnocovania inklinácie žiakov a žiačok z hľadiska rôzneho stupňa radikality, ale aj na odliše-

nie sklonov k kognitívnej a behaviorálnej podpore extrémistickej ideológie s vedomím, že obidve formy sú rovnako nebezpečné, avšak môžu si vyžadovať odlišné výchovno-vzdelávacie prístupy.

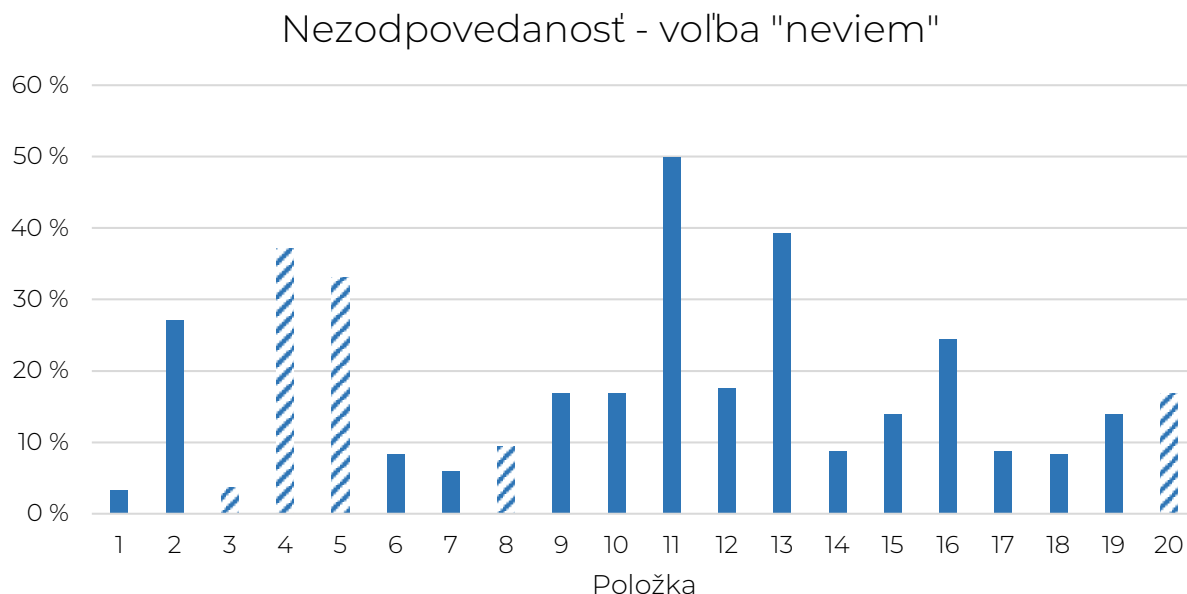
Počet položiek dotazníka spadajúcich do štyroch definičných aspektov extrémizmu pritom zámerne nie je vyvážený. Najviac položiek zaradených do výskumu smerovalo ku xenofóbnym postojom, a to s cieľom odlíšiť a navzájom porovnať netolerantné postoje k rôznym menšinám. V týchto dvanástich položkách sledujeme parciálne postoje žiakov a žiačok k menšinám na základe židovského pôvodu (antisemitizmus), rasy a farby pleti (rasizmus), etnicity (antirómske postoje), sexuálnej orientácie (homofóbia), náboženského presvedčenia (antimoslimské postoje) a utečeneckého statusu (antiimigrantské postoje).

Položky zahrnuté v dotazníku zachytávajú výroky inšpirované situáciami v súčasnosti intenzívne prítomnými vo verejnom diskurze. Spolu dvadsať výrokov v dotazníku bolo odskúšaných pilotným testovaním na vzorke 73 žiakov a žiačok z troch vybraných škôl. Počas pilotného testovania bola sledovaná zrozumiteľnosť výrokov, ako aj to, či výroky korešpondujú s definičnými aspektami, ktoré majú sledovať. Zároveň bolo brané do úvahy aj to, že sledované definičné aspekty nie je možné od seba vždy jednoznačne oddeliť, a to najmä v prípade, ak sú súčasťou vyhodnocovaných výrokov príklady z praxe. Niektoré výroky totiž okrem hlavného sledovaného aspektu mohli implicitne obsahovať aj prvky z iných definičných aspektov. Výsledný dotazník bol preto spracovaný faktorovou analýzou, ktorá zoskupila také položky, ktoré mohli v svojom znení obsahovať aj nezamýšľané, sekundárne prvky.

2.2 Poznámky k metodológii a charakteristika výberového súboru

Dotazník pozostával z 20 výrokov, ktorých znenie reflektuje štyri vyššie uvedené definičné aspekty extrémistických postojov. Dotazník respondenti a respondentky vyplňali online formou pod dohľadom pedagógov a pedagogičiek, pričom z hľadiska jazykových formulácií boli vytvorené dva rodovo odlišné varianty dotazníka. Žiaci a žiačky volili ku každému z nich jednu zo štyroch ponúknutých odpovedí, použili Likertovej stupnice bez neutrálneho stredného stupňa a zároveň spresňovali význam výroku. Distraktor „nie som rozhodnutý/á“ alebo neutrálny bod v podobnom význame bol zámerne vynechaný a nahradený možnosťou odpovede „neviem“. Odpoveď „neviem“ nebola kódovaná a nevstupovala do štatistického spracovania. Najpočetnejšie využívanie odpovede „neviem“ bolo pozorované pri položkách, ktoré boli smerované na aspekty antisemitizmu a antielitizmu (Graf 1).

Päť výrokov (č. 3, 4, 5, 8, 20) bolo formulovaných pozitívne v zmysle demokratických postojov a skórované boli od 4 = *rozhodne súhlasím* po 1 = *rozhodne nesúhlasím*. Dva z nich (3, 8) mali zápornú formuláciu kľúčového slovesa (nevadilo by mi,...). Pätnásť výrokov bolo kódovaných opačne (od 1 = *rozhodne súhlasím* po 4 = *rozhodne nesúhlasím*). Postojiu najbližšiemu k demokratickému pólu odpovedá skóre 4, naopak, skóre 1 znamená extrémistický pól. Ponúknuté distraktory zaručovali jednoznačnosť porozumenia výroku a rovnomernú topológiu kódovania (Príloha 1). Z položkovej analýzy (Graf 1 a Graf 2) a Spearmanovho koeficientu ($p = 0,070$) medzi formuláciou a strednou hodnotou Ex vyplynulo, že rôznosť formulácií nemala vplyv na validitu odpovedí.

Graf 1 Percentuálny podiel voľby odpovede „neviem“ v jednotlivých položkách¹

13

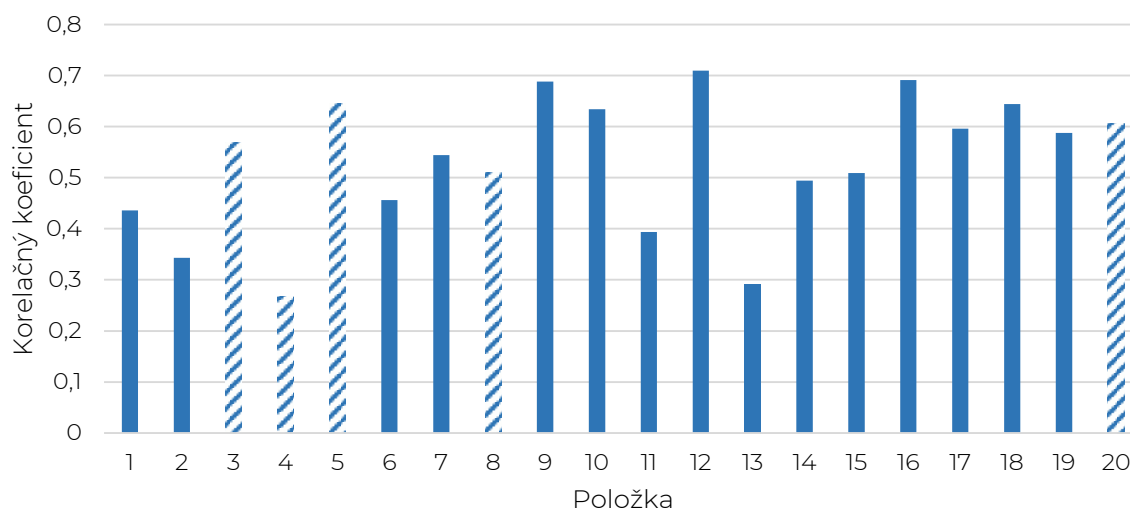
Reliabilitu dotazníka ($CR_\alpha = 0,901$, Split-half = 0,919) môžeme považovať za vysokú. Validita a reliabilita dotazníka bola overovaná položkovou analýzou. Medzipoložková korelácia 18 položiek bola nad hranicou 0,3 (Graf 2). Týchto 18 položiek zaznamenalo aj uspokojivú citlivosť. Odpoveď „neviem“ použili respondenti celkovo v 16,3 % z celého súboru všetkých položiek. Viac ako v polovici svojich odpovedí uviedlo „neviem“ 30 respondentov a respondentiek, teda 3 % výberového súboru.

Konstruktová validita dotazníka bola overená faktorovou analýzou (PCA-Varimax, $KMO=0,890$; 61,5 % celkovej vysvetlenej variancie), ktorá zoskúpila položky dotazníka podľa ich významu pre respondentov a respondentky do piatich faktorov (F1, F2, F3, F4 a F5). Toto nové rozdelenie položiek pokrýva teoretický model len čiastočne. Zatiaľ čo v prípade niektorých položiek ich zaradenie do skupín podľa faktorovej

analýzy kopíruje zaradenie do skupín definičných aspektov podľa teoretického modelu definovaného v predchádzajúcej podkapitole, ostatné položky nie vždy korelujú s pôvodným zaradením do skupín podľa spomínaného teoretického modelu. Dôvody týchto rozdielov spočívajú v spôsobe, akým respondenti a respondentky pochopili jednotlivé položky a najmä o možných sekundárnych aspektoch, ktoré okrem tých primárnych, definičných, do rozhodovania o jednotlivých výrokoch vstupujú. Prelínanie položiek je očakávateľné aj z toho dôvodu, že definičné aspekty extrémizmu zadefinované v tejto štúdii, nie je možné izolovať a často spolu úzko súvisia. Zároveň si uvedomujeme limity vyplývajúce z toho, že v rámci behaviorálnej línie sme merali projektované, subjektívne predpokladané správanie v modelových situáciách. Limity dotazníka boli brané do úvahy pri formulácii záverov a zistení.

¹ Pruhovalé stĺpce v Grafe 1 znázorňujú položky s pozitívnou formuláciou.

Medzipoložková korelácia položiek dotazníka

Graf 2 Položky dotazníka z hľadiska konzistentnosti²

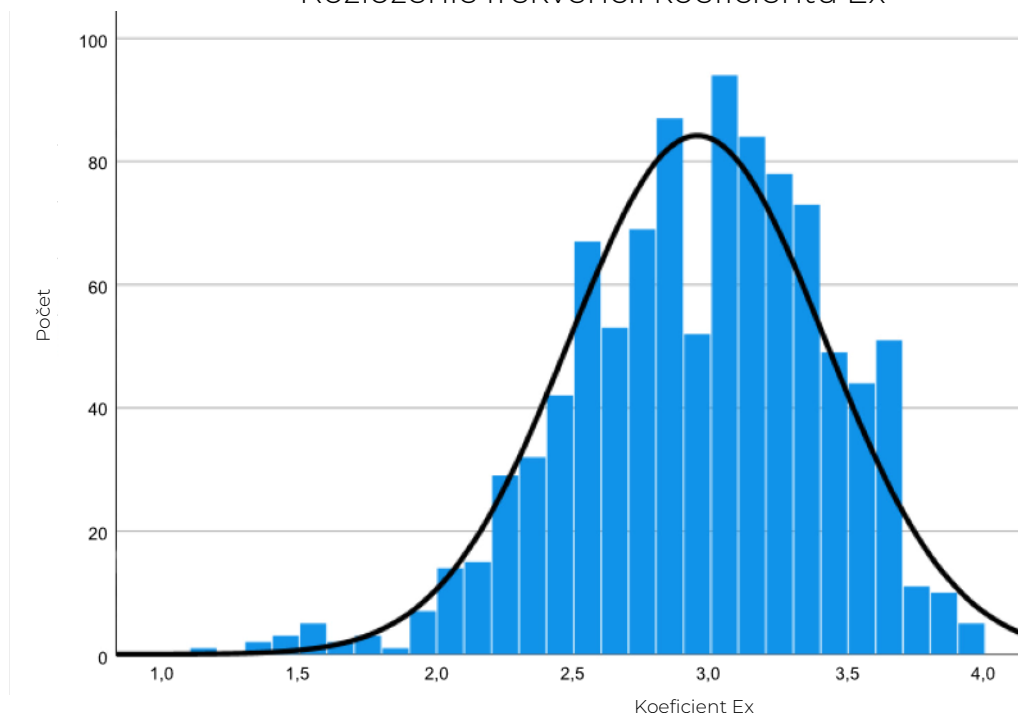
Odpovede na jednotlivé položky dotazníka boli kódované ako ordinálne premenné. Koeficient v tomto výskume pomenovaný ako Ex – koeficient sklonov mladých ľudí k podpore extrémistických názorov – bol vypočítaný pre každého respondenta alebo respondentku ako priemer skóre zodpovedaných položiek. Jeho rozloženie nebolo normálne (Graf 3), preto v ďalších analýzach boli použité neparametrické šta-

tistické procedúry.

Ťažisko štatistickej deskripcie tvorili výpočty stredných hodnôt koeficientu Ex pre rôzne klastre. Štatistická inferencia pozostávala z testovania rozdielnosti stredných hodnôt t-testom obojstrannej signifikancie, analýzou ANOVA a odhadom veľkosti rozdielov. Súvzťažnosť premenných bola posudzovaná Spearmanovým ρ .

14

Rozloženie frekvencií koeficientu Ex

Graf 3 Histogram rozloženia početností koeficientu Ex

² Pruhovalé stĺpce v Grafe 2 znázorňujú položky s pozitívnou formuláciou.

Výber škôl bol podriadený veľkosti krajov a zastúpeniu gymnázií a stredných odborných škôl (SOŠ) v pomere 1:2 v celom súbore a aj v jednotlivých krajoch. Popri tom bolo sledované kvótné zastúpenie škôl podľa zriaďovateľov. Z každej školy sa dopytovania zúčastnila jedna vopred určená trieda B a voľba ročníka bola podriadená pravidlu rovnomerného zastúpenia žiactva od 1. až po 4. ročník tried s vyučovacím jazykom slovenským v každom kraji Slovenska.

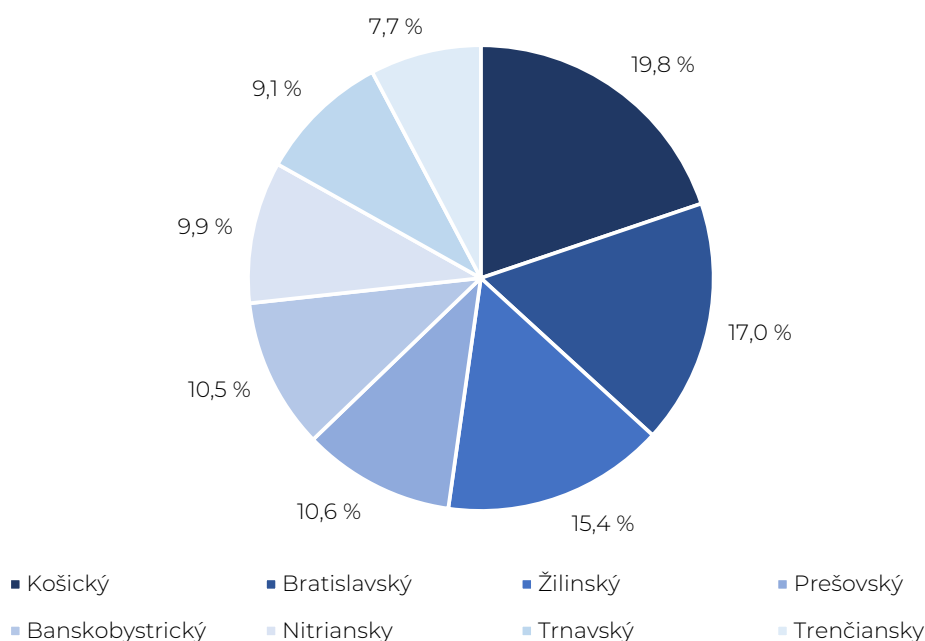
Z výberového súboru boli vylúčení všetci žiaci a žiačky maďarskej, ukrajinskej, rusínskej a českej národnosti ($n = 80$), a tiež desať žiakov, ktorí nevyplnili žiadnu položku. Konečná veľkosť výberového súboru bola 984. Zo štatistických analýz neboli tzv. odľahlé pozorovania vynechané. Síce je smerodajná odchýlka väčšia, ale práve tieto odľahlé hodnoty mali z hľadiska zamerania výskumu

najzásadnejšiu výpovednú hodnotu vzhľadom na zachytávanie najextrémnejších postojov, najmä v prípade minimálnych hodnôt koeficientu Ex.

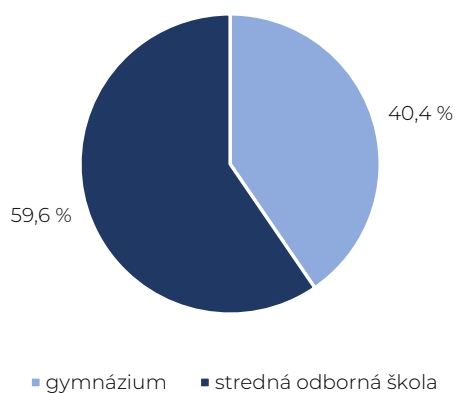
Reprezentatívnosť selektívneho výberu škôl bola testovaná pomocou χ^2 a štatistický výber škôl ju dosiahol z pohľadu kraja, typu školy, veľkosti školy, pohlavia a veku žiactva. Výber škôl nie je reprezentatívny z pohľadu zriaďovateľov škôl, keďže vo výbere je významne viac štátnych a menej cirkevných škôl ako v základnom súbore.

Reprezentatívnosť výberu žiactva podľa kraja sa tiež mierne rozrušila (Graf 4a), napr. prevyšovali žiaci a žiačky Košického kraja, resp. žiaci a žiačky gymnázií oproti žiakom a žiačkam SOŠ v Bratislavskom, Trnavskom, Banskobystrickom a Prešovskom kraji.

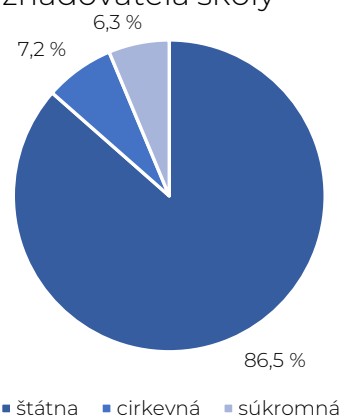
a) Zastúpenie podľa kraja

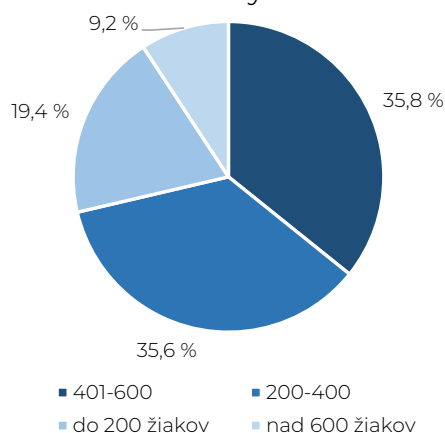
b) Zastúpenie podľa typu školy

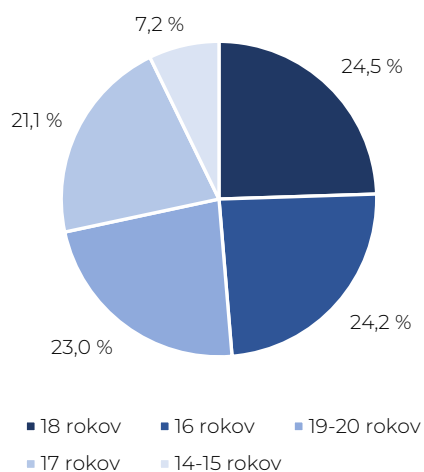
c) Zastúpenie podľa zriaďovateľa školy

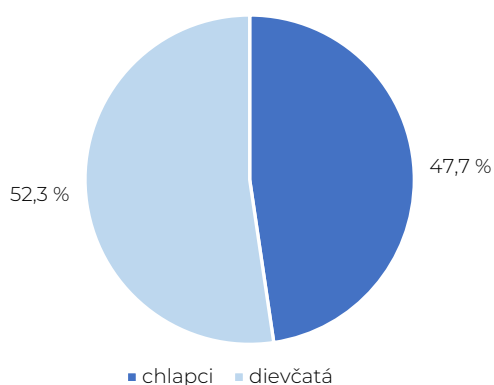
d) Zastúpenie podľa veľkosti školy

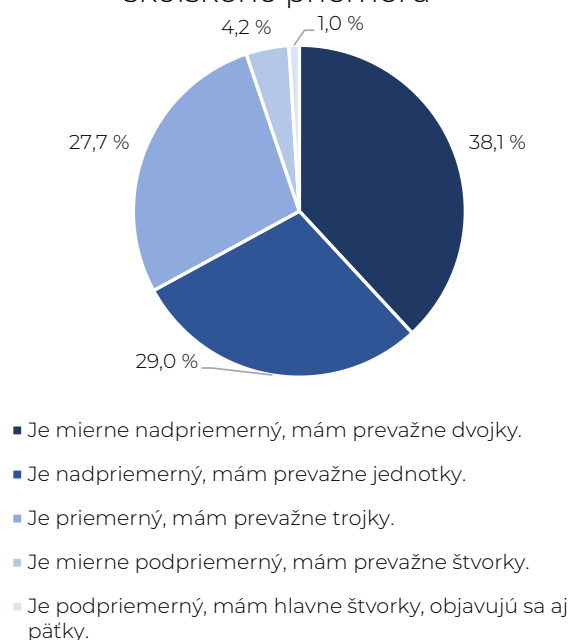
e) Zastúpenie podľa veku

f) Zastúpenie podľa pohlavia

g) Subjektívne hodnotenie školského priemeru

Graf 4 Opis výberového súboru podľa rôznych triediacich znakov: (a) zastúpenie podľa kraja, (b) zastúpenie podľa typu školy, (c) zastúpenie podľa zriaďovateľa školy, (d) zastúpenie podľa veľkosti školy, (e) zastúpenie podľa veku, (f) zastúpenie podľa pohlavia, (g) zastúpenie podľa subjektívneho hodnotenia školského priemeru

17

3. Výsledky a zistenia

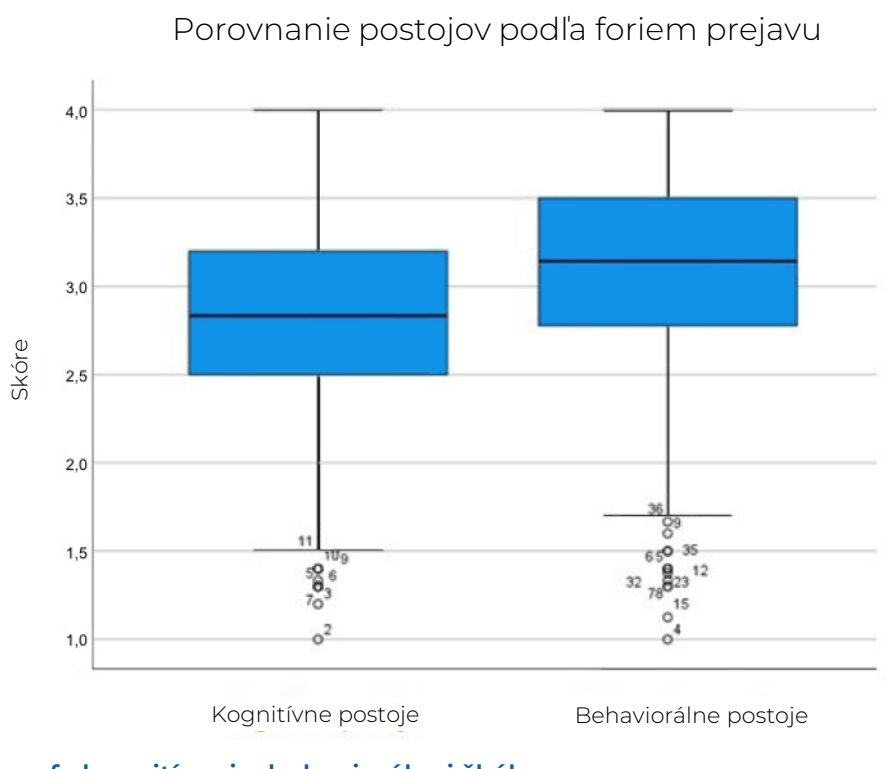
Zistenia sú prezentované v štyroch samostatných podkapitolách. Prvá hodnotí vo všeobecnosti mieru príklonu stredoškolákov a stredoškoláčok k demokratickému a extrémistickému názorovému pólu; druhá sa podrobne pozerá na príklon k jednotlivým definičným aspektom extrémizmu podľa toho, ako boli zadefinované v teoretickej kapitole;

tretia podkapitola sa podrobne venuje prítomnosti jednotlivých podôb xenofóbie v názoroch respondentov a respondentiek a posledná podkapitola sa zameriava na rizikové skupiny žiakov a žiačok s najintenzívnejším príklonom k extrémnym hodnotám sledovaných extrémistických aspektov.

3.1 Príklon k demokratickému a extrémistickému názorovému pólu

V kognitívnej rovine sa postoje žiakov a žiačok javili menej blízke demokratickému pólu ako v behaviorálnej rovine, rozdiel však nie je štatisticky významný (Graf 5). Možno len hypoteticky predpokladať, že zmýšľanie a rozumové postoje mladých ľudí boli mierne bližšie

k extrémistickému pólu, ako by bolo ich konanie. Oboje – rozumová (kognitívna) aj konatívna (behaviorálna) zložka postojov – však boli štatisticky bližšie k demokratickému než k extrémistickému pólu.

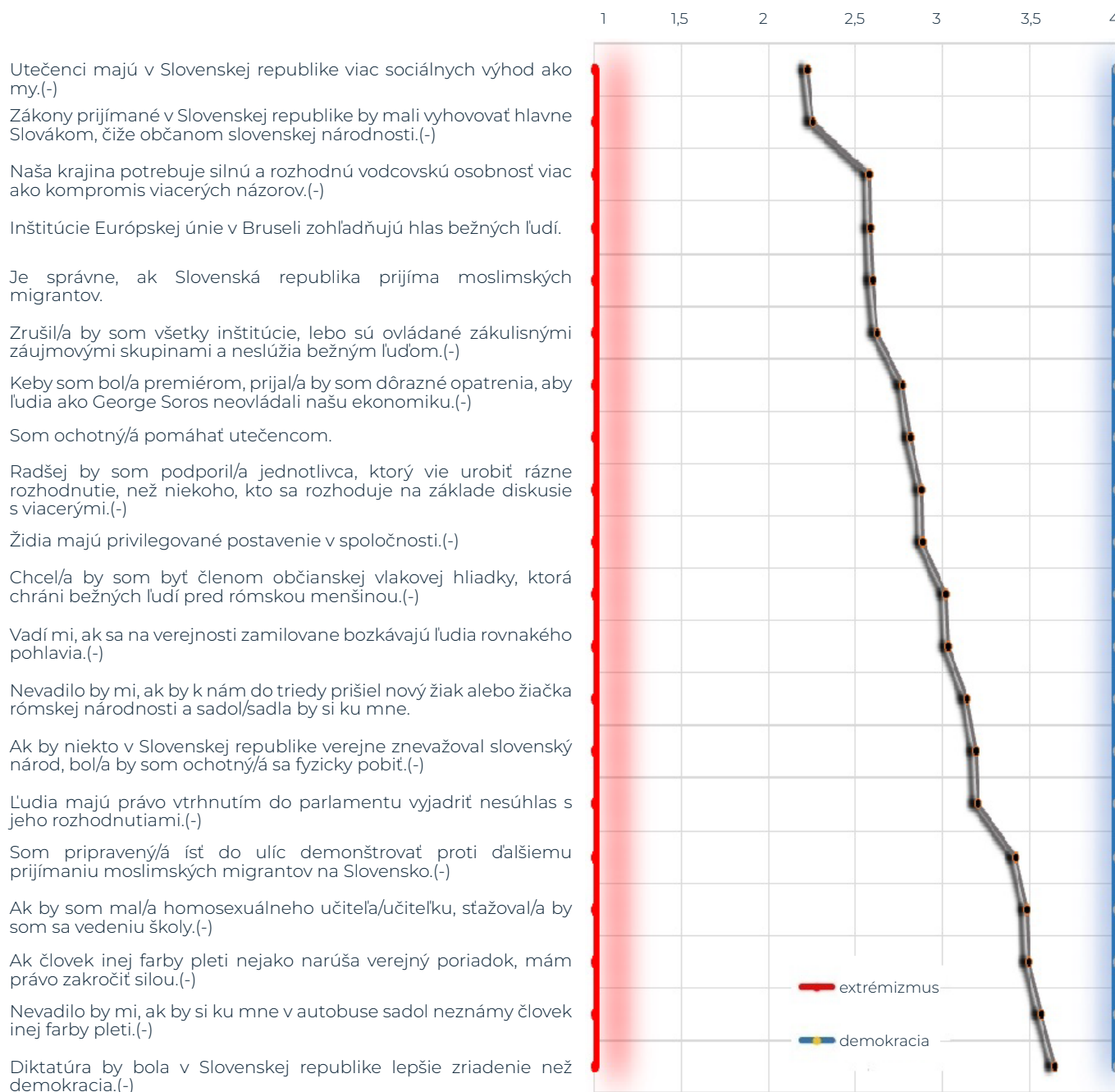
Graf 5 Kvartilové grafy kognitívnej a behaviorálnej škály

Po kognitívnej stránke mali žiaci a žiačky bližšie k extrémizmu než po stránke behaviorálnej (Graf 5). Najvyššia zhoda medzi kognitívnymi a behaviorálnymi výroky pri jednotlivých sledovaných definičných aspektoch bola pozorovaná v dvojiciach položiek zameraných na antimoslimské postoje, podporu autoritarizmu, homofóbne postoje. Najmenšia zhoda bola zaznamenaná v dvojici výrokov zameraných na antisemitizmus, čo môže naznačovať, že zhoda kognitívnych a behaviorálnych postojov respondentov závisí aj od zhodného porozumenia položke, resp. predkladanej problematike. Aj faktorová analýza, ktorej výsledky sú priblížené v nasledu-

júcej podkapitole, tieto dvojice výrokov preskupila do oddelených skupín (Príloha 2).

Spoločensky želateľnú blízkosť k demokratickému pólu podrobnejšie charakterizuje Graf 6. Prevažná časť (70 až 90 %) trajektórie súboru výrokov sa síce nachádza bližšie k demokratickým postojom za stredovou hranicou 2,5; ktorá je neutrálnym *cut* skóre medzi extrémistickými a demokratickými postojmi, avšak len v prípade dvoch výrokov trajektória prekračuje želateľnú hranicu 3,5 väčšinového súhlasu s demokratickými hodnotami.

Blízkosť postojov žiakov a žiačok k extrémistickému a demokratickému pólu

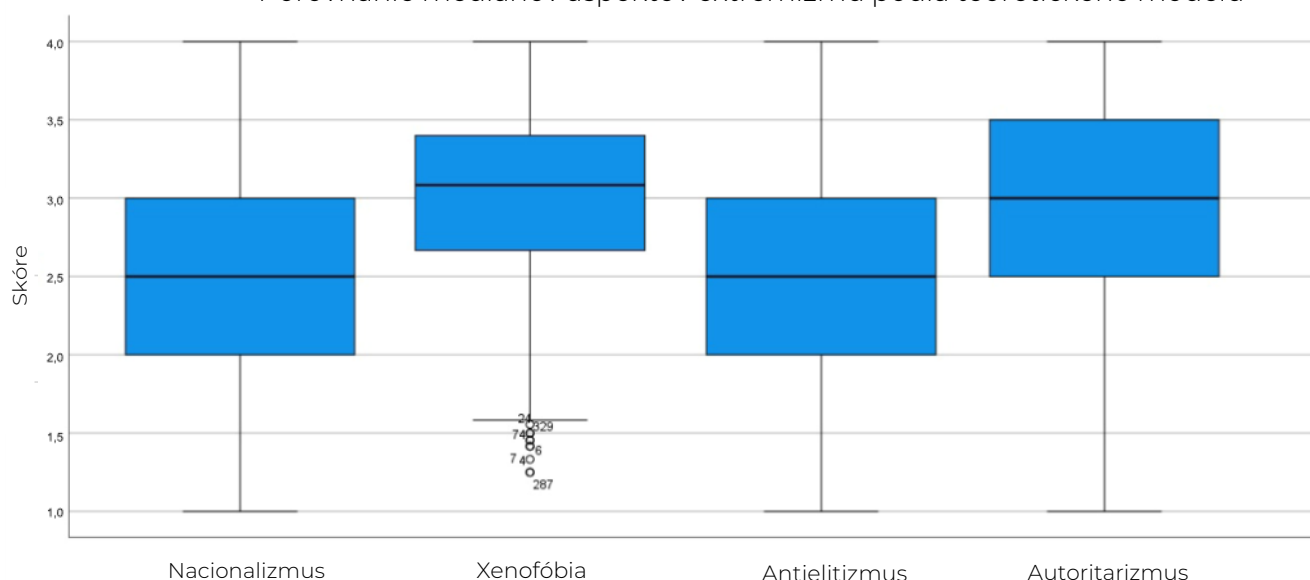
Graf 6 Súbor výrokov podľa blízkosti k extrémistickému a demokratickému pólu

3.2 Koeficient Ex a príklon k definičným aspektom extrémistických postojov

Ďalší detailný pohľad na príklon mladých ľudí k extrémistickému alebo demokratickému pólu sme získali rozložením množiny všetkých výrokov na aspekty extrémizmu podľa teoretického modelu a následne ich ďalším skúmaním prostredníctvom faktorovej analýzy použitím latentných premenných.

Vychádzajúc z teoretického modelu, žiaci a žiačky vykazovali silnejší príklon k extrémistickému pólu v prípade nacionalizmu a antielitizmu než v prípade xenofóbie a autoritarizmu (Graf 7, Graf 8).

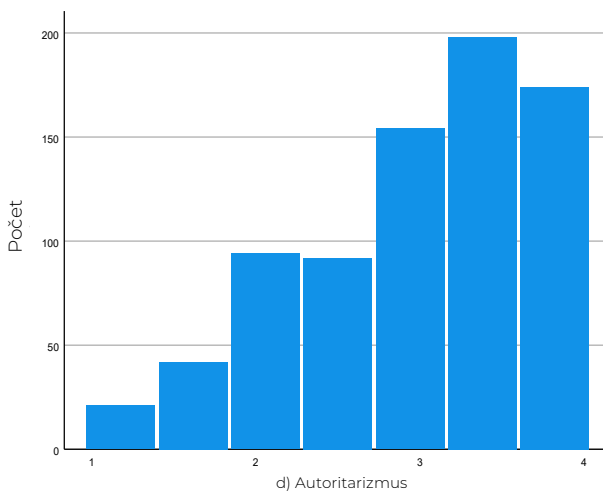
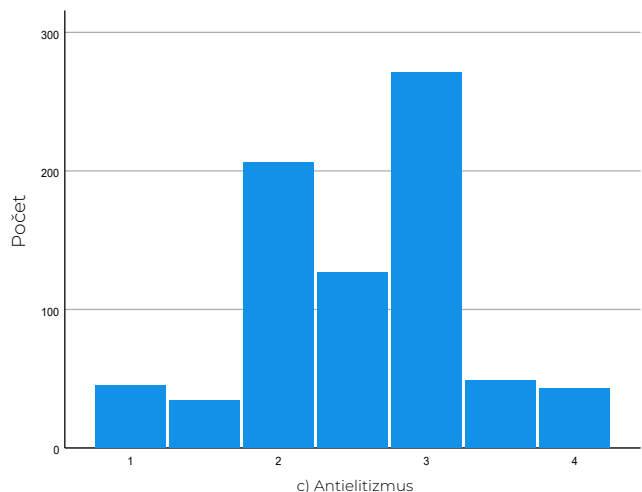
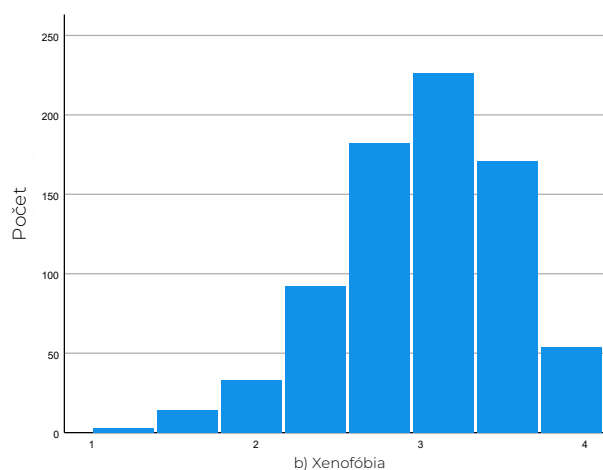
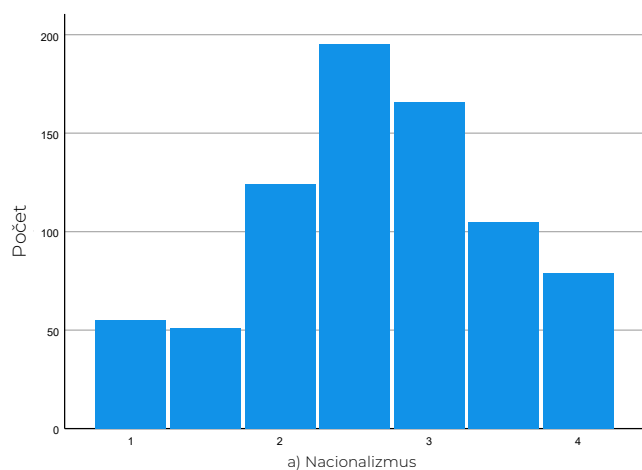
Porovnanie mediánov aspektov extrémizmu podľa teoretického modelu

Graf 7 Porovnanie mediánov aspektov extrémizmu podľa teoretického modelu

Z rozloženia početností (Graf 8) v okolí bodu 1, čiže najsilnejšieho príklonu k extrémistickému pólu, sme pre definičné aspekty nacionalizmus a antielitizmus pozorovali väčšie počty žiakov a žiačok než v prípade xenofóbie a autoritarizmu, kde histogram xenofóbie tieto minimálne hodnoty nemal a histogram autoritarizmu ich mal len trinásť. Postoje k aspektu nacionalizmu možno vnímať vo všeobecnosti ako neutrálne. Počty respondentov a respondentiek inklinujúcich k demokratickému pólu boli len o málo vyššie ako počty inklinujúce a extrémistickému pólu. V prípade aspektu xenofóbia sa stredné hodnoty viac priblížili k demokratickému pólu než pri nacionalizme, ale jednoznačne

prodemokratických postojov v tomto ohľade bolo zásadne menej. Histogram antielitizmu signalizuje dva extrémy, čiže súbor sa štiepi na dve názorové skupiny viac a menej priklonené k pólom skúmaných postojov. Najväčší príklon k demokratickému pólu zaznamenal aspekt autoritarizmu, ktorý bol z pohľadu respondentov a respondentiek spomedzi sledovaných aspektov vnímaný najjednoznačnejšie prodemokraticky. Ako výstrahu je možné zdôrazniť, že pri aspektoch nacionalizmu a čiastočne aj antielitizmu bolo pozorované nezanedbateľné množstvo prípadov, ktoré sa nachádzajú priamo na extrémistickom póle.

Graf 8 Histogramy aspektov extrémizmu podľa teoretického modelu: (a) nacionalizmus, (b) xenofóbia, (c) antielitizmus, (d) autoritarizmus

Z korelačnej analýzy je možné predpokladať, že tí, ktorých postoje v aspekte nacionalizmu boli bližšie k pólu extrémizmu, sa v postojoch antielitizmu rozptýlili do celého spektra postojovej škály rovnako ako tí, ktorí v aspekte nacionalizmu mali bližšie k demokratickému pólu ($p = 0,044$). Tento druh nízkej súvislosti nastal aj medzi aspektmi antielitizmu a autoritarizmu ($p = 0,043$).

Faktorová analýza však ukázala, že do rozhodovania respondentov a respondentiek vstupujú aj iné okolnosti. Na základe vyprofilovaných piatich skupín položiek (F1 až F5, Graf 9) je možné vyvodiť niekoľko ďalších pozorovaní, ktorých hlbšia analýza a potvrdenie by mala byť predmetom nadväzujúcich výskumov. Žiaci a žiačky vo všeobecnosti vykazovali menší príklon k extrémistickému pólu v prípade skupiny výrokov F1 a F2, ktoré sú svojim zložením najbližšie súboru vý-

rokov z definičného aspektu xenofóbia, a to najmä s ťažiskom na kontrast pozície príslušníkov menšín oproti väčšinovej národnostnej skupine (tzn. príslušnosti na základe národnosti).

Skupina výrokov F5 je svojim zložením najbližšie obsahu aspektu antielitizmus a vykazuje aj podobné výsledky zvýšeného príklonu k extrémistickému pólu než v teoretickom modeli, pričom sa zopakovalo štiepenie žiakov a žiačok do menej početnej skupiny s väčším príklonom k demokratickému pólu a početnejšej skupiny s väčším príklonom ku extrémistickému pólu (Graf 10e). Najväčší interpretačný posun nastal pri skupine výrokov F3 a F4, pri ktorých nie je možné jednoznačné previazanie na súbor výrokov podľa teoretického modelu a obsahujú zmiešaný výber položiek naviazaných na tri z definičných aspektov: xenofóbia, nacionalizmus a autoritarizmus.

Graf 9 Porovnanie mediánov aspektov extrémizmu podľa zoskupenia výrokov faktorovou analýzou

23

Skupina výrokov F3 obsahuje výber položiek, ktorých spoločným menovateľom je odkaz na spôsob vedenia politiky a tvorby zákonov v zmysle ráznej orientácie na národné záujmy. Pri výrokoch v tejto skupine položiek sa výberový súbor delil na dve skupiny (Graf 10c). Jedna skupina sa viac prikláňala k extrémistickému pólu a bola mierne početnejšia než druhá skupina s príklonom k demokratickému pólu.

Zaujímavý výsledok bol pozorovaný aj v prípade skupiny výrokov F4. Ide o skupinu otázok naviazaných na definíčné aspekty autoritarizmu a xenofóbie, ktorých spoločným menovateľom je zároveň aspekt samozvanej ochrany poriadku. Pri týchto výrokoch bol minimálny príklon žiakov a žiačok k extrémistickému pólu a naopak, drvivá väčšina sa v tomto aspekte prikláňala k pólu demokratickému (Graf 10d).

Päťica skupín výrokov abstrahovaných faktorovou analýzou nie je navzájom izolovaná, to znamená, že sú difúzne a navzájom súvisia. Korelácie týchto aspektov po prepočte do manifestačných premenných sú stredne vysoké medzi skupinami F1 a F2, ktoré obidve zoskupujú prevažne výroky z definíčného aspektu xenofóbie ($p = 0,435$), skupinami F2 a F3, ktoré zoskupujú výroky orientované na pozíciu väčšinovej ná-

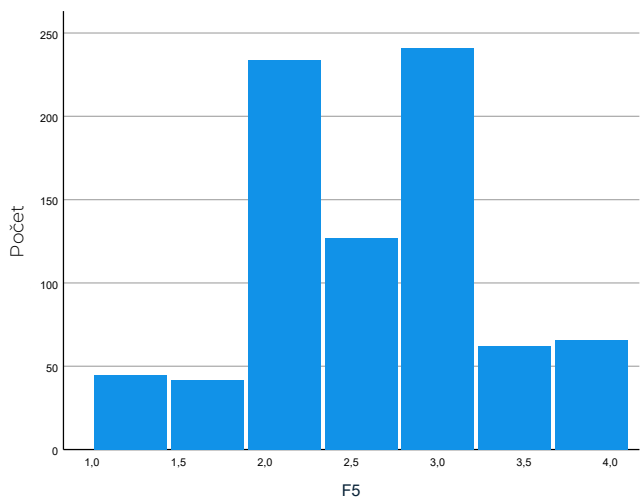
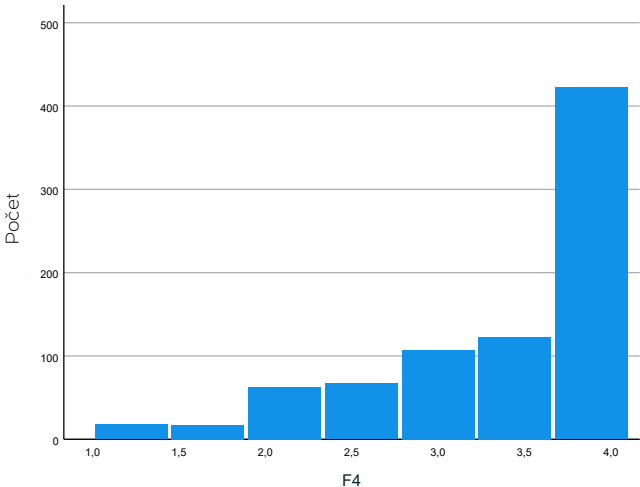
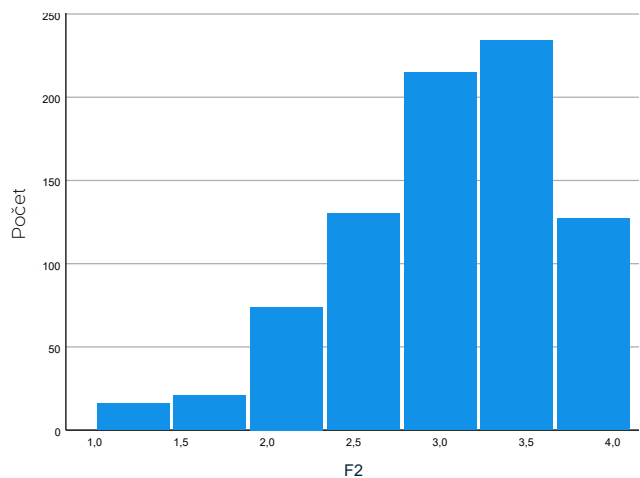
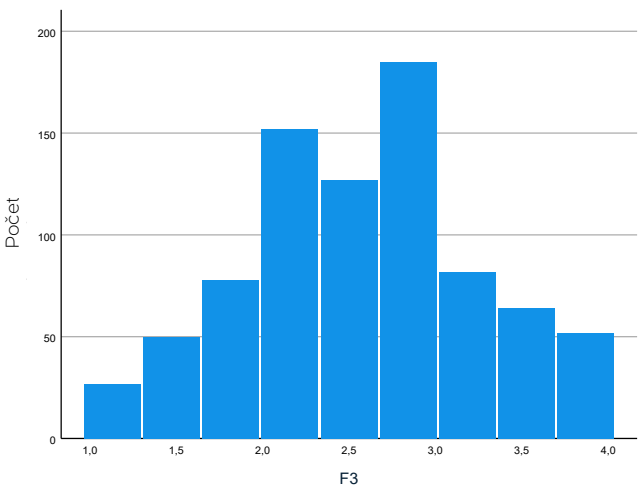
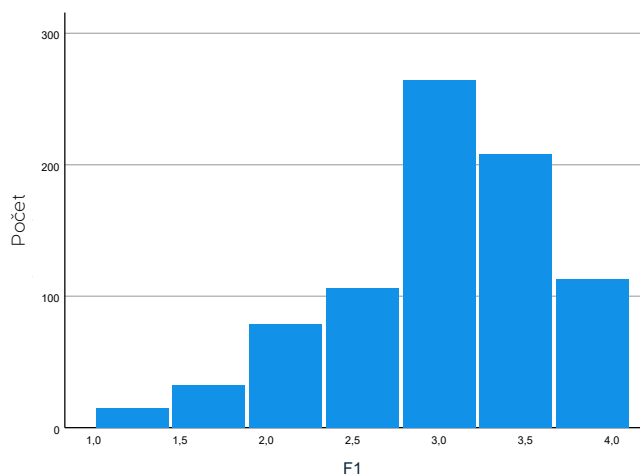
rodnostnej skupiny ($p = 0,448$) a ďalšími. Jednoznačne možno konštatovať, že korelácie skupiny F5, ktorá má najbližšie definíčnému aspektu antielitizmu, so zvyšnými skupinami sú zanedbateľné až štatisticky nevýznamné ($p \leq 0,200$), z čoho možno vyvodiť pozorovanie, že k antielitizmu sa hlásili tí mladí ľudia, ktorí ostatné aspekty extrémizmu odmietajú, a naopak je možné, že antielitizmus odmietali tí, ktorí sympatizujú so xenofóbnymi, nacionalistickými a autoritárskymi postojmi.

Pomerne vysokú koreláciu medzi skupinami extrahovanými faktorovou analýzou do skupín F1 a F2 (teda s prevažne xenofóbnymi a nacionalistickými výroky) a skupiny výrokov o samozvanej ochrane ($p = 0,485$ ($0,448$)) možno tiež interpretovať ako vysvetlenie príčiny, prečo sa niektorí mladí ľudia angažovali, resp. by sa angažovali v militantných až agresívnych zoskupeniach berúcich poriadok a „ochranu“ verejného poriadku do vlastných rúk.

Pri bližšom pohľade na to, s ktorými ďalšími parciálnymi xenofóbnymi aspektami korelujú tri položky, ktoré sme v tejto analýze označili spoločne ako samozvaná ochrana, môžeme taktiež odvodiť zaujímavé pozorovania. Respondenti a respondentky, ktorí súhlasili

s názorom, že ľudia majú právo vtrhnúť do parlamentu, keď sa im niečo nepáči, častejšie deklarovali, že by boli ochotní demonštrovať proti prijímaniu moslimských migrantov na Slovensko a taktiež by pravdepodobnejšie zakročili silou voči ľuďom inej farby pleti než tí, ktorí si nemysleli, že majú právo kedykoľvek vtrhnúť do parlamentu, aj keď sa im niečo nepáči ($p \geq 0,300$). Zároveň sa ukáza-

lo, že respondenti a respondentky, ktorí by vstúpili do vlakovej hliadky deklarujúcej ochranu verejného poriadku pred Rómami, by častejšie zakročili silou voči človeku inej farby pleti, resp. častejšie by išli demonštrovať proti prijímaniu moslimských migrantov na Slovensko než tí, ktorí by (rozhodne) nechceli byť členmi alebo členkami takej hliadky ($p \geq 0,350$).

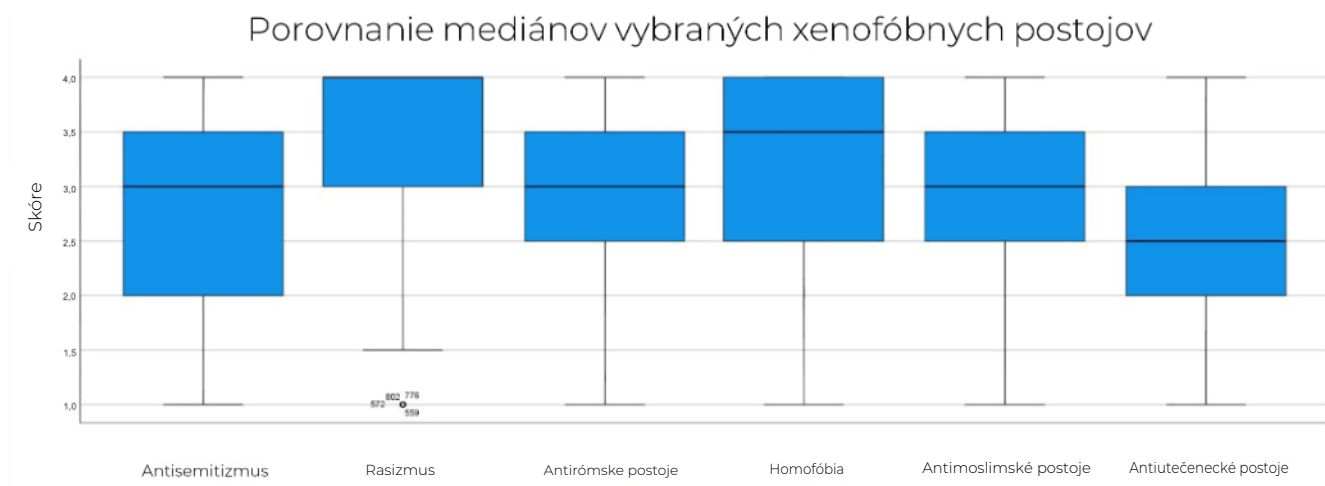

Graf 10 Histogramy rozloženia frekvencií podľa faktorovej analýzy (F1 až F5)

3.3 Porovnanie vybraných aspektov xenofóbnych postojov

Najbližšie k demokratickému pólu (Graf 11) mali postoje týkajúce sa rasizmu a najďalej od demokratického

a najbližšie k extrémistickému pólu sa nachádzali antiutečenecké postoje.

Graf 11 Porovnanie vybraných xenofóbnych postojov vo výberovom súbore

25

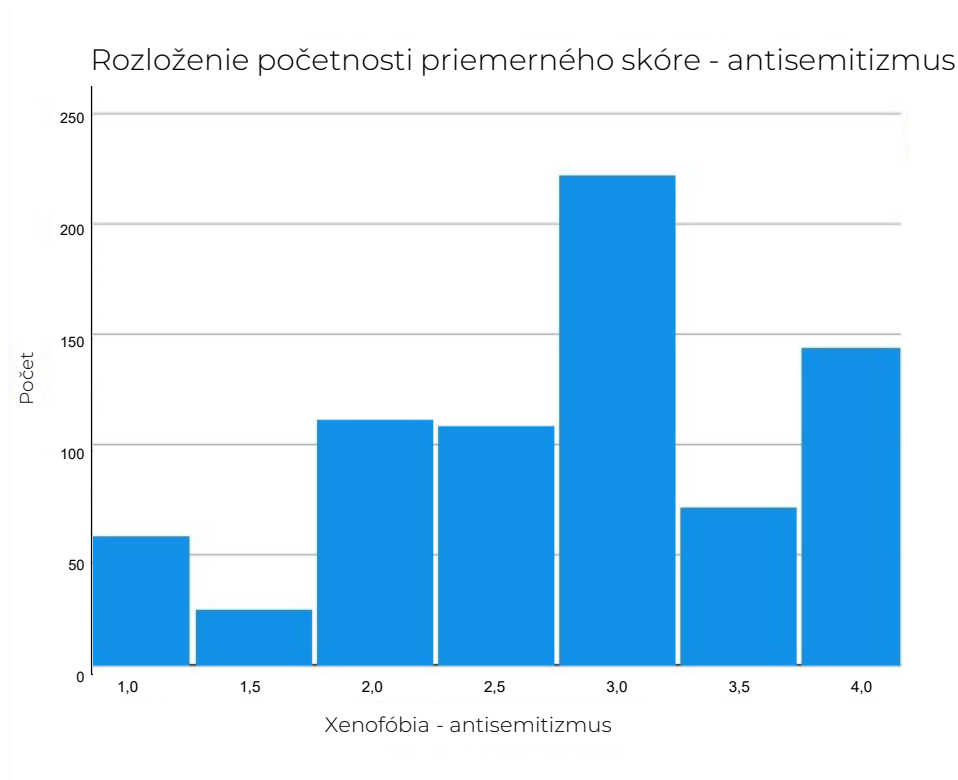
Antisemitizmus bol skúmaný prostredníctvom ilustratívnych výrokov zameraných na postavenie židovskej menšiny v spoločnosti, a to aj prostredníctvom vnímania Georga Sorosa ako osoby, ktorej meno sa s touto menšinou intenzívne spája (položky 2 a 11). Priemerná hodnota celého súboru bola 2,8 z maxima 4. Maximálnu hodnotu 4 priemerné body dosiahlo 156 respondentov a respondentiek, minimálnu 1 priemerný bod 67 respondentov a respondentiek (Graf 12). Podľa typu školy bolo zastúpenie v skupine s maximálnym priemerným skóre 51,3 % z gymnázií a 48,7 % zo SOŠ, 55,1 % dievčat a 44,9 % chlapcov. Najviac (32,1 %) ich bolo vo veku 18 rokov, najviac (17,3 % a 16,0 %) z Košického a Bratislavského kraja, najmenej (9,0 %) z Nitrianskeho kraja.

Za riziková je v tomto výskume považovaná tá skupina, v ktorej respondenti a respondentky zaznamenali minimálnu hodnotu skóre 1 priemerný bod. V tejto skupine je 34,3 % gymnazistov (65,7 % SOŠ), 47,8 % dievčat

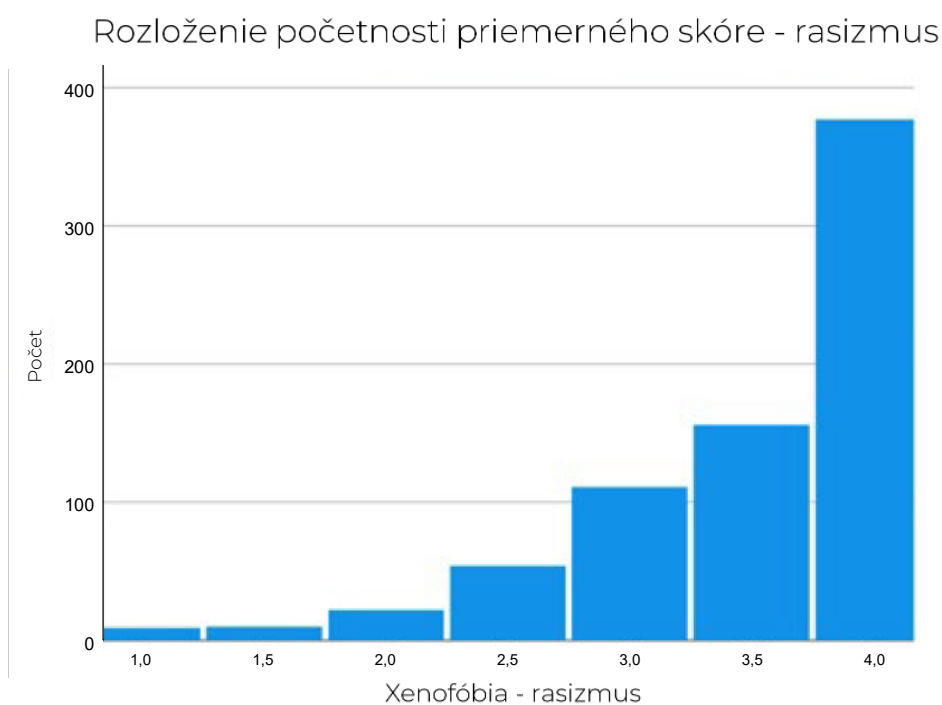
(52,2 % chlapcov), najviac vo veku 16 rokov (28,4 %), z Bratislavského a Žilinského kraja (po 20,9 %).

Rasizmus bol skúmaný prostredníctvom výrokov zameraných na príklady spolužitia s ľuďmi inej farby pleti, ale aj miery ochoty použiť násilie voči tejto skupine ako formu (vnímanej) nutnej sebaobrany (položky 3 a 18). Priemerná hodnota celého súboru bola 3,5 z maxima 4. Maximálnu hodnotu 4 priemerné body dosiahlo 488 respondentov a respondentiek, minimálnu - 1 priemerný bod - 9 respondentov (Graf 13). Podľa typu školy bolo zastúpenie v skupine s maximálnym skóre 48 % z gymnázií a 52,0 % zo SOŠ, 57,4 % dievčat a 42,6 % chlapcov, najviac (27,3 %) vo veku 16 rokov, najviac (21,7 %) z Bratislavského kraja, najmenej (7,8 %) z Banskobystrického kraja.

Minimálnu hodnotu 1 priemerný bod dosiahol jeden gymnazista, šesť žiakov a dve žiačky SOŠ, prevažne z Trenčianskeho kraja (44,4 %).

Graf 12 Rozloženie početností respondentov a respondentiek podľa skóre v premennej antisemitizmus

Graf 13 Rozloženie početností respondentov a respondentiek podľa skóre v premennej rasizmus

Antirómske postoje boli podobne ako v prípade rasizmu skúmané prostredníctvom ilustratívnych výrokov o občianskom spolunažívaní a miery ochoty použiť násilie voči príslušníkom rómskeho etnika (položky 8 a 16). Priemerná hodnota celého súboru bola 3,1 z maxima 4. Maximálnu hodnotu 4 priemer-

né body dosiahlo 220 respondentov a respondentiek, minimálnu 1 priemerný bod 31 respondentov (Graf 14). Podľa typu školy bolo zastúpenie v skupine s maximálnym priemerým skóre 44,1 % z gymnázií a 55,9 % zo SOŠ; 56,4 % dievčat a 43,6 % chlapcov; podľa veku rovnomerne rozdelených; z Bra-

tislavského a Košického kraja (21,8 % a 17,3 %), najmenej (7,7 %) z Banskobystrického kraja.

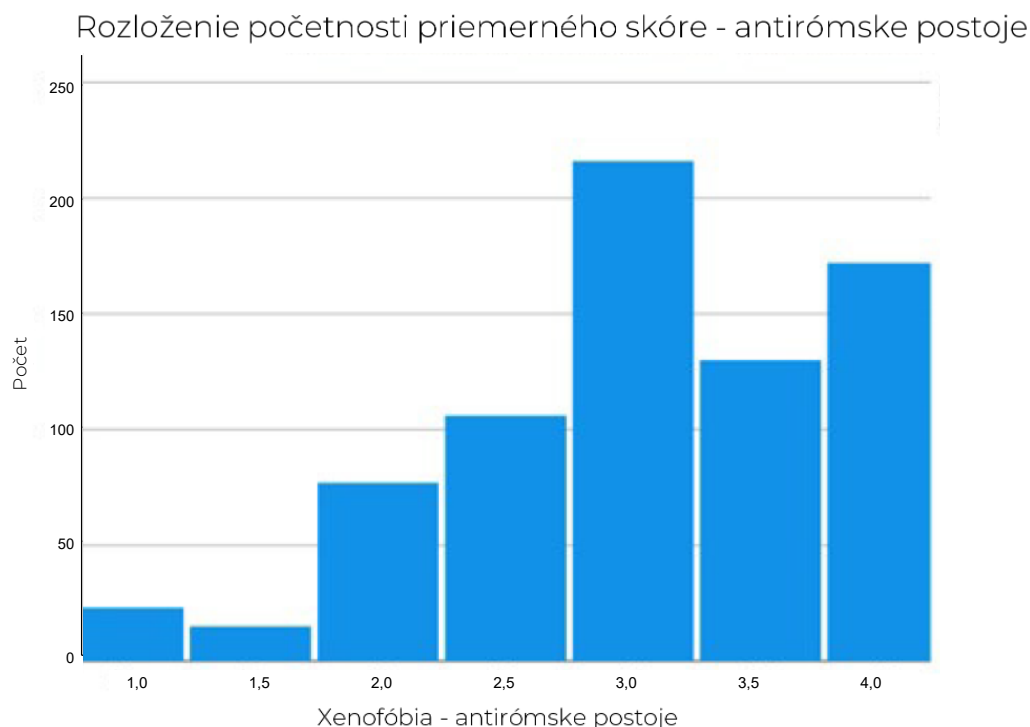
Riziková minimálnu hodnotu 1 priemerný bod zaznamenalo 41,9 % gymnazistov (58,1 % SOŠ), 32,3 % dievčat (67,7 % chlapcov), najviac vo veku 18 rokov (29,0 %), z Prešovského, Nitrianskeho a Trenčianskeho kraja (po 19,4 %).

Homofóbia bola skúmaná prostredníctvom ilustratívnych výrokov zameraných na vnímanie sexuálnych menších vo verejnom priestore (položky 7 a 17). Priemerná hodnota celého súboru bola 3,2 z maxima 4. Maximálnu hodnotu 4 priemerné body dosiahlo 363 respondentov a respondentiek, minimálnu 1 priemerný bod 43 respondentov a respondentiek (Graf 15). Podľa typu školy bolo zastúpenie v skupine s maximálnym priemerným skóre 53,4 % z gymnázií (46,7 % zo SOŠ), 68,3 % dievčat (31,7 % chlapcov), najviac (27,0 %) vo veku 16 rokov, najviac z Bratislavského (22,6 %) a Košického kraja (19,6 %), najmenej z Trnavského kraja (5,0 %).

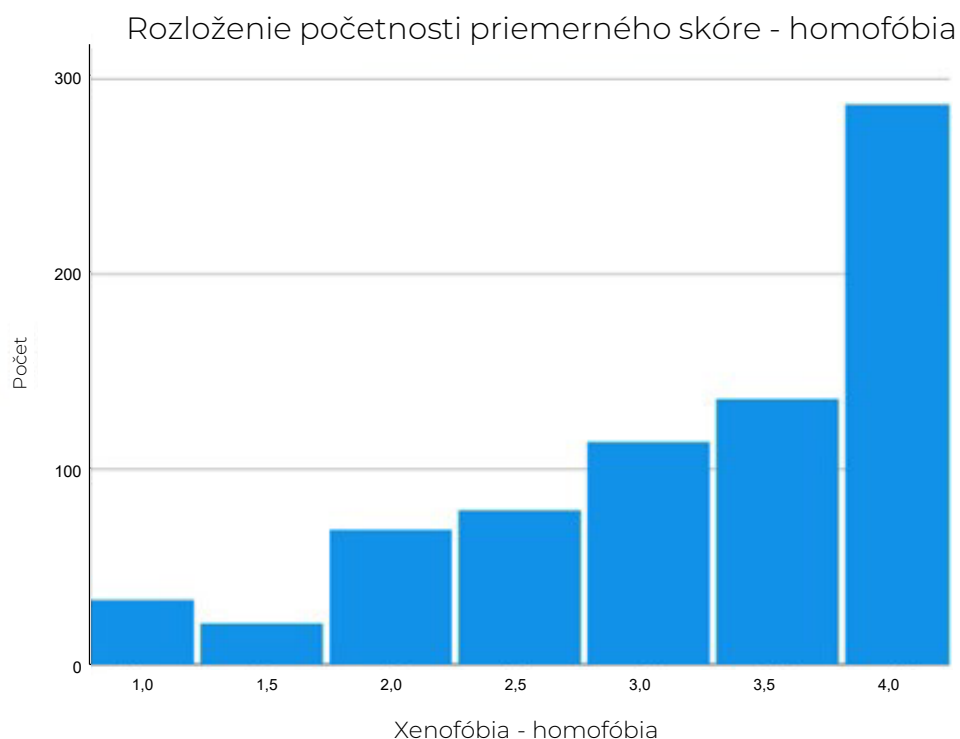
Minimálnu hodnotu 1 priemerný bod malo 18,6 % gymnazistov (81,4 % SOŠ), 7,0 % dievčat (93,0 % chlapcov), z Košického kraja (25,6 %).

Antimoslimské postoje boli skúmané prostredníctvom výrokov zameraných predovšetkým na prijímanie moslimských imigrantov na území Slovenskej republiky (položky 5 a 12). Priemerná hodnota celého súboru bola 3,0 z maxima 4. Maximálnu hodnotu 4 priemerné body dosiahlo 176 respondentov a respondentiek, minimálnu 1 priemerný bod 44 respondentov (Graf 16). Podľa typu školy bolo zastúpenie v skupine s maximálnym priemerným skóre 53,4 % z gymnázií a 46,6 % zo SOŠ, 52,8 % dievčat a 47,2 % chlapcov, najviac (18,8 % a 18,2 %) z Košického a Bratislavského kraja, najmenej (7,4 %) z Prešovského kraja.

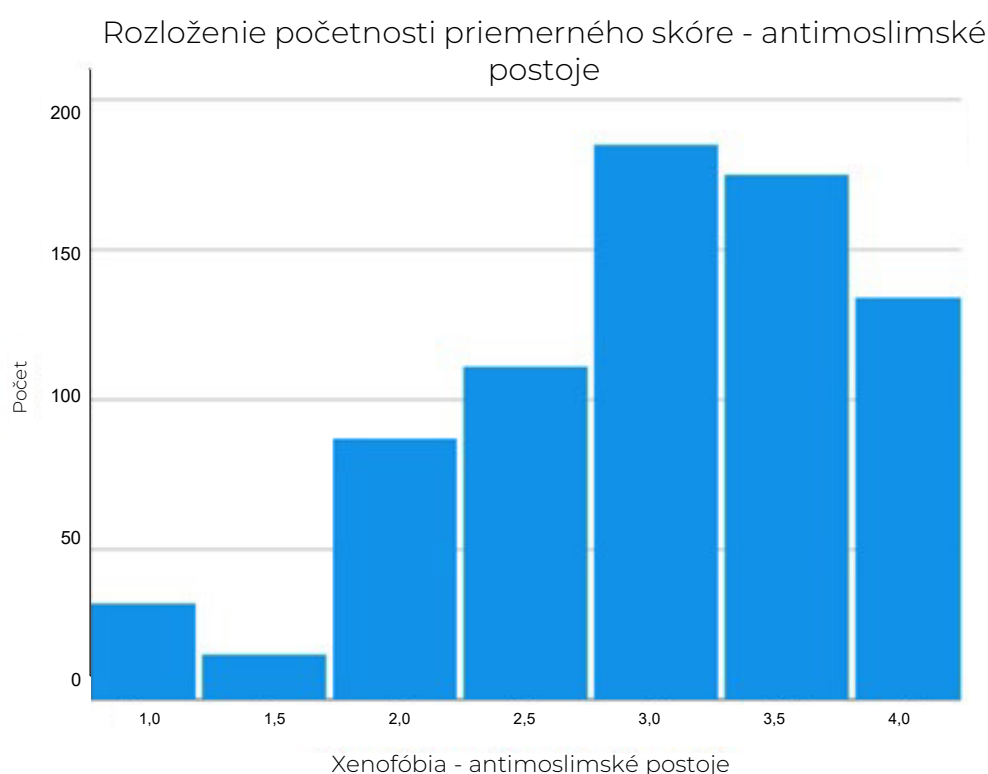
V rizikovej skupine je 18,2 % gymnazistov (81,8 % SOŠ), 31,8 % dievčat (68,2 % chlapcov), najviac vo veku 18 rokov (40,9 %), z Prešovského a Trenčianskeho kraja (po 20,5 %).

Graf 14 Rozloženie početností respondentov a respondentiek podľa skóre v premennej antirómske postoje

Graf 15 Rozloženie početností respondentov a respondentiek podľa skóre v premennej homofóbia

Graf 16 Rozloženie početností respondentov a respondentiek podľa skóre v premennej antimoslimské postoje

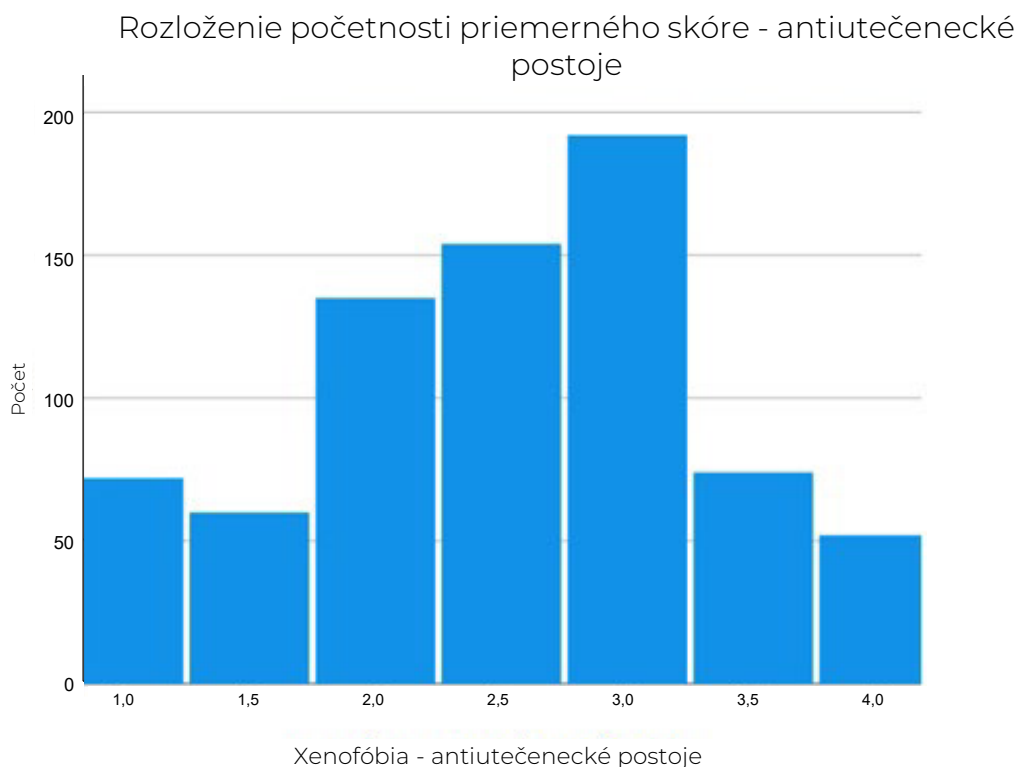
Antiutečenecké postoje boli podobne ako v prípade antimoslimských postojov skúmané prostredníctvom výrokov o prijímaní utečencov na Slovensku (položky 10 a 20). Priemerná hodnota celého súboru bola 2,5 z maxima 4. Maximálnu hodnotu 4 priemerné body

dosiahlo 64 respondentov a respondentiek, minimálne 1 priemerný bod 101 respondentov (Graf 17). Podľa typu školy bolo zastúpenie v skupine s maximálnym priemerným skóre 60,9 % z gymnázií a 39,1 % zo SOŠ, 65,6 % dievčat a 34,4 % chlapcov, najviac (34,4 %) vo

veku 16 rokov, najviac (26,6 % a 20,3 %) z Košického a Bratislavského kraja, najmenej (4,7 %) z Trnavského kraja.

Za rizikovú je v tomto výskume považovaná tá skupina, v ktorej responden-

ti a respondentky zaznamenali minimálne 1 priemerný bod. V tejto skupine je 16,8 % gymnazistov (83,2 % SOŠ), 49,5 % dievčat (50,5 % chlapcov), najviac vo veku 18 rokov (32,7 %), v krajoch rovnomerne zastúpených (od 9,9 po 13,9 %).

Graf 17 Rozloženie početností respondentov a respondentiek podľa skóre v premennej antiutečenecké postoje

Z uvedenej distribúcie krajných hodnôt jednotlivých prejavov xenofóbie je možné pozorovať rozdiely v ich vnímaní podľa typu školy a podľa pohlavia. Testovaním hypotéz o týchto rozdieloch sme zistili, že všetky rozdiely podľa typu školy boli štatisticky významné ($p < 0,001$) a to v zmysle viac prodemokratických postojov žiakov a žiačok gymnázií než SOŠ v štyroch zo šiestich sledovaných aspektoch xenofóbie (rasizmus, homofóbia, antiutečenecké a antimoslimské postoje). V rizikovej skupine boli teda výrazne viac zastúpení žiaci a žiačky SOŠ (rádovo až 80 %) oproti gymnazistom a gymnazistkám (20 %) Kontrast medzi SOŠ a gymnáziami bol menší pri anti-

rómskych a antisemitských postojoch, kde sa tieto skupiny k sebe približovali. Najväčšie zistené rozdiely podľa typu školy (medzi GYM a SOŠ) teda možno konštatovať v antiutečeneckých postojoch a najmenšie rozdiely v antisemitizme a antirómskych postojoch.

Rozdiely podľa pohlavia ($p < 0,001$) sme zistili v štyroch sledovaných aspektoch, a to pri rasizme, antirómskych postojoch, homofóbii a antimoslimských postojoch, pričom dievčatá prejavili viac prodemokratické postoje než chlapci. Najvýraznejšie to bolo pozorovateľné pri aspekte homofóbie, najmenej výrazne v antimoslimských postojoch.

3.4 Charakteristika skupín žiakov a žiačok s najvýraznejším príklonom k extrémistickému pólu

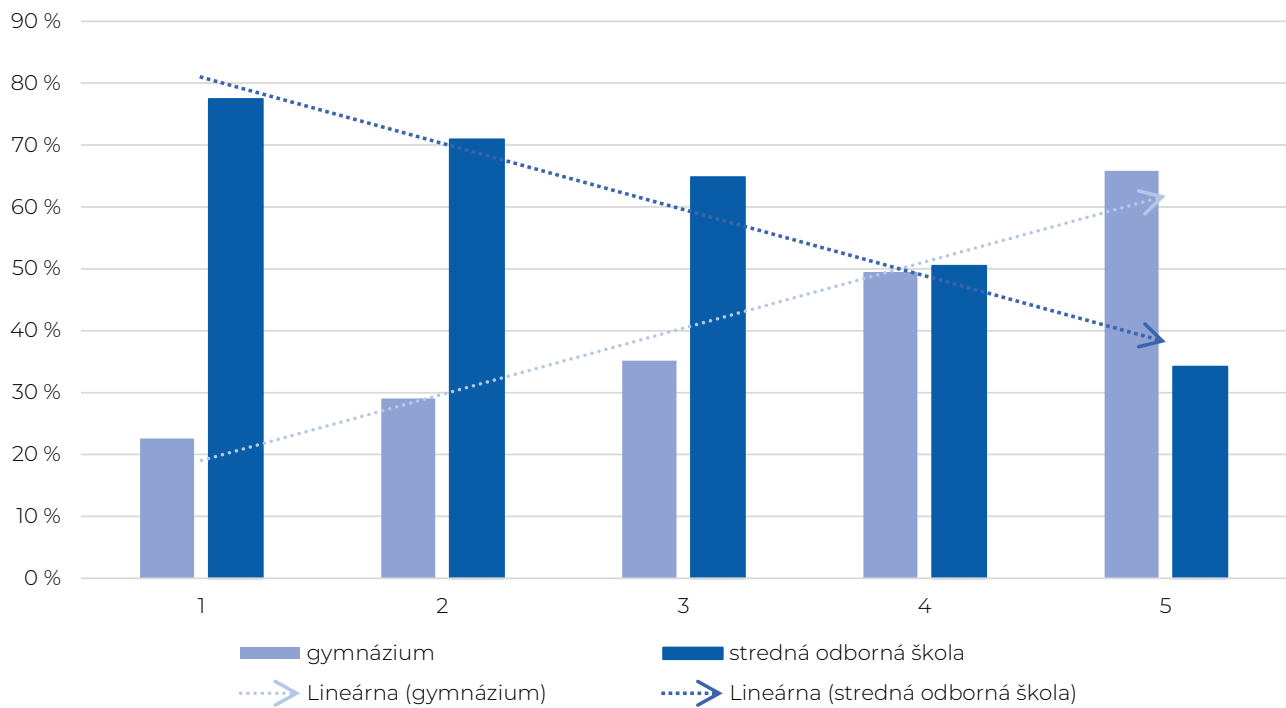
V analýze odľahlých hodnôt bolo identifikovaných trinásť prípadov (Graf 9 a Graf 11 - identifikované aj pre jednotlivé aspekty extrémizmu), ktorých priemerná hodnota Ex bola kritická. Odľahlé hodnoty pre jednotlivé aspekty boli nasledovné: pre xenofóbiu 15, nacionalizmus 124, autoritarizmus 62 a pre antielitizmus 80.

Skupina odľahlých prípadov bola rozšírená v rozdelení výberového súboru na pentily, teda pätiny súboru usporiadaného vzostupne podľa sledovanej premennej, v tomto prípade priemerného koeficientu Ex všetkých žiakov a žiačok. Za rizikovú skupinu boli považované prípady z prvého pentilu, ktoré mali veľmi blízko k extrémistickým postojom

($1 \leq Ex \leq 2,55$). Piaty pentil je považovaný za skupinu prípadov s prodemokratickými postojmi rešpektujúcimi ľudské práva a harmonické vzťahy v spoločnosti ($3,36 \leq Ex \leq 4$).

Ukázalo sa, že medzi prvým a piatym pentilom neboli štatisticky významné rozdiely medzi všetkými školami navzájom, podľa zriaďovateľa školy ani veku žiakov a žiačok. Najväčšie štatisticky významné rozdiely medzi prvým a piatym pentilom boli zistené medzi typmi škôl, keď v prvom pentile bolo výraznejšie vyššie zastúpenie žiakov a žiačok z SOŠ ako z gymnázií. Naopak, v piatom pentile je možné konštatovať výrazne vyššie zastúpenie žiakov a žiačok z gymnázií ako zo SOŠ (Graf 18).

Percentuálne podiely v jednotlivých pentiloch podľa typu školy

Graf 18 Percentuálne podiely v jednotlivých pentiloch podľa typu školy

Aj v priemerných hodnotách koeficientu Ex boli najvýznamnejšie rozdiely podľa typu školy. Žiaci a žiačky gymnázií vyjadrili demokratickejšie postoje ako žiaci a žiačky stredných odborných škôl ($r = 0,304^{**}$, $p < 0,001$, Coh. d = 0,649).

Ďalšie štatisticky významné rozdiely boli medzi prvým a piatym pentilom koeficientu Ex v zastúpení žiakov a žiačok podľa a) subjektívne vnímaného školského priemeru, b) pohlavia, c) veľkosti školy a d) kraja (Graf 19).

Rozdiely v priemerných hodnotách koeficientu Ex medzi krajmami boli takmer zanedbateľné, avšak medzi Bratislavským krajom a skupinou štyroch krajov (Trnavský, Prešovský, Banskobystrický a Košický kraj) boli zistené malé štatisticky významné rozdiely ($p = 0,004$) v zmysle väčšieho príklonu žiakov Bratislavského kraja k podpore demokratických hodnôt v spoločnosti ($e.s._\eta = 0,021$).

Rozdiely priemerných hodnôt koeficientu Ex podľa veľkosti školy boli štatisticky významné, avšak veľkosťou zanedbateľné ($r = 0,136^{**}$, $p < 0,001$, $e.s._\eta = 0,028$). Vo väčších školách boli pozorované prodemokratickejšie postoje

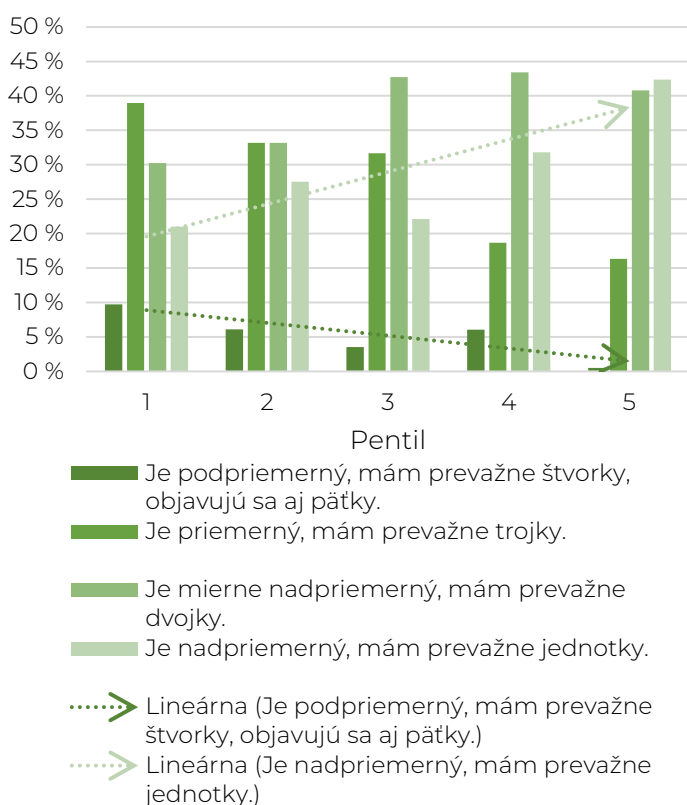
než v menších školách.

Rozdiely podľa zriaďovateľov škôl boli štatisticky významné, ale veľmi malé, a preto zanedbateľné. Vzhľadom na oslabenú reprezentatívnu výberu z pohľadu zriaďovateľov škôl nemožno zovšeobecniť výsledok, že v cirkevných školách sa vyjadrili nepatrne prodemokratickejšie postoje než štátnych a súkromných školách ($p = 0,012$; $e.s._\eta = 0,009$).

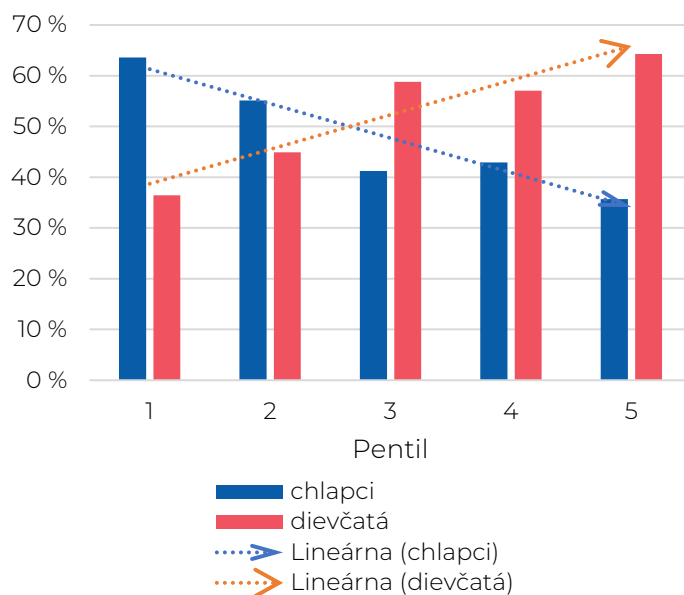
Zanedbateľné rozdiely je možné konštatovať aj medzi priemernými hodnotami Ex chlapcov a dievčat ($r = 0,209^{**}$, $p < 0,001$, Coh. d = 0,428). Dievčatá sa vyjadrili prodemokratickejšie než chlapci, ale rozdiel je veľmi malý. Pri tejto príležitosti však treba uviesť, že medzi trinástimi odlahlými prípadmi silného príklonu k extrémistickým postojom boli len dve dievčatá, naopak, medzi trinástimi prípadmi s najsilnejším príklonom k demokratickému pólu boli len traja chlapci.

Rozdiely podľa veku 15 až 21 rokov sme nezistili. Najväčší príklon k extrémistickému pólu zaznamenali 16-roční, ale rozdiely nie sú štatisticky významné.

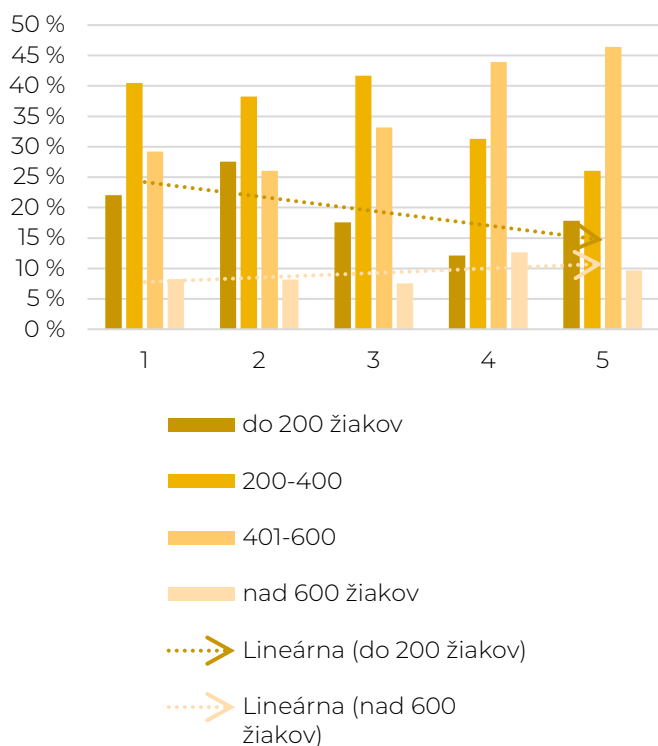
a) Percentuálne zastúpenie v prvom až piatom pentile podľa subjektívneho hodnotenia školského prospechu

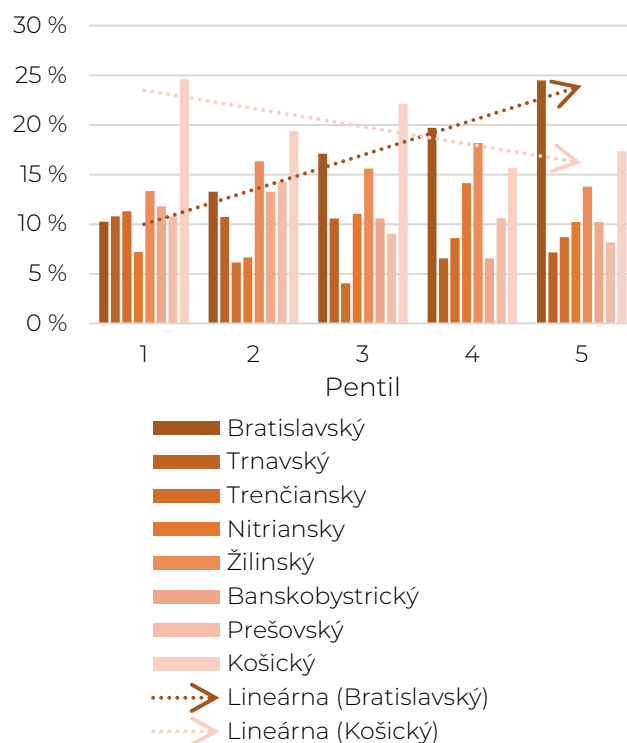
b) Percentuálne zastúpenie chlapcov a dievčat v prvom až piatom pentile

c) Percentuálne zastúpenie v prvom až piatom pentile koef. Ex podľa veľkosti školy

d) Percentuálne zastúpenie v prvom až piatom pentile koef. Ex podľa kraja

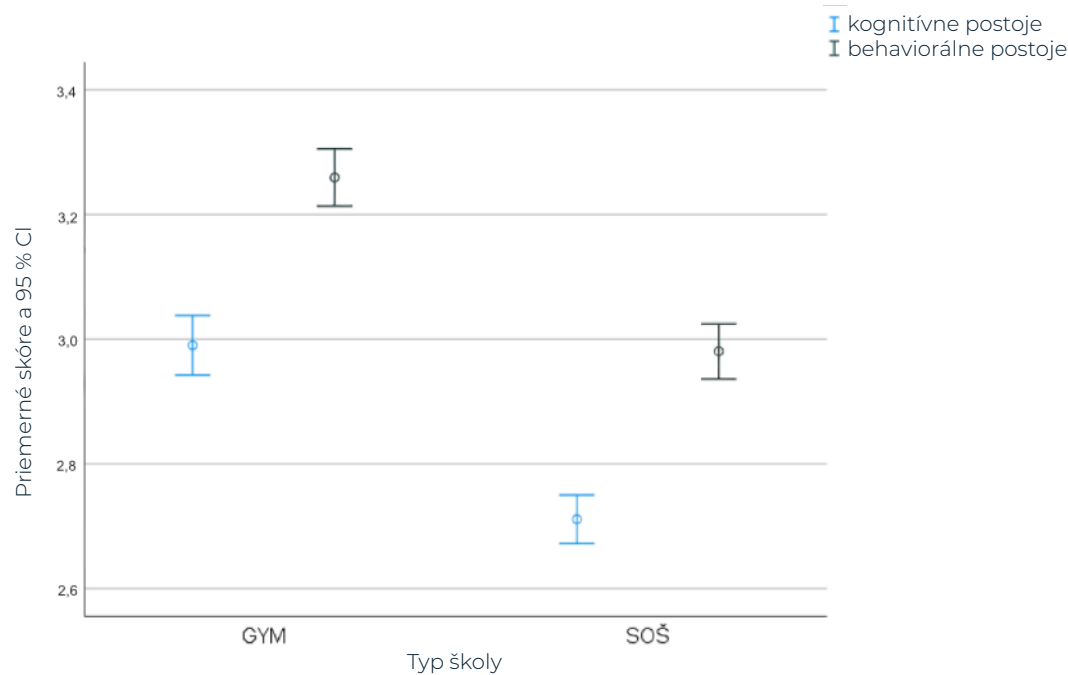

Graf 19 Porovnanie priemerných hodnôt koeficientu Ex podľa a) subjektívne vnímaného školského priemeru, b) pohlavia, c) veľkosti školy, d) kraja

Kognitívne postoje žiakov a žiačok SOŠ boli významne bližšie k extrémistickému pólu než postoje žiakov a žiačok gymnázií. Podobné to bolo aj v prípade behaviorálnych postojov. Posun medzi kognitívnymi a behaviorálnymi postojmi žiactva gymnázií bol rovnaký ako u SOŠ (Graf 20).

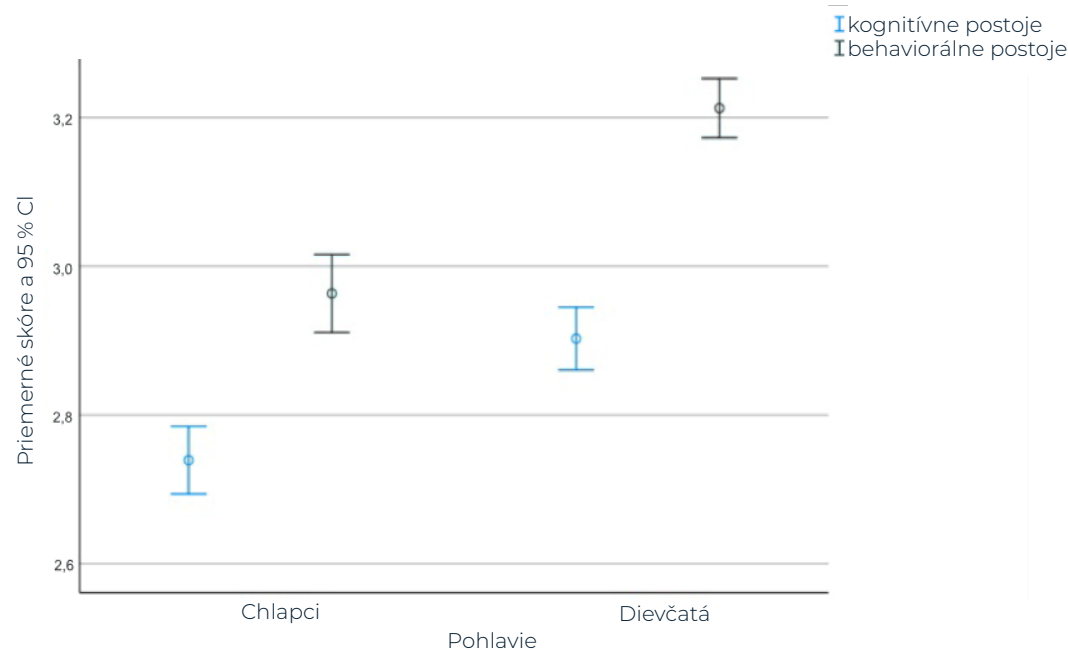
Rozdiely boli pozorovateľné aj vzhľadom na pohlavie. Pri dievčatách bol väčší rozdiel medzi kognitívnymi a behaviorálnymi postojmi než u chlapcov, ktorí mali tieto dve stránky k sebe bližšie (Graf 21).

Porovnanie foriem postojov podľa typu školy

Graf 20 Kognitívne a behaviorálne postoje žiakov a žiačok podľa typu školy

Porovnanie foriem postojov podľa pohlavia

Graf 21 Kognitívne a behaviorálne postoje podľa pohlavia

Diskusia a závery

Cieľom prezentovanej výskumnej správy bolo zmapovať a analyzovať postoje žiakov a žiačok stredných škôl so špecifickým zameraním na tendencie podpory pravicovo extrémistických ideológií. Na základe vyššie uvedených výsled-

Kľúčová úloha nacionalizmu

Z prezentovaného výskumu vyplýva, že **zo sledovaných definičných aspektov pravicovo extrémistickej ideológie výraznejšiu úlohu zohráva antielitizmus a nacionalizmus** než autoritarizmus a xenofóbia. Výnimku tvoria *anitiutečenské* postoje, pri ktorých boli extrémistické postoje zaregistrované obdobne často ako v prípade antielitizmu a nacionalizmu. Položky zamerané na antielitizmus a nacionalistické postoje, či už v kognitívnej alebo behaviorálnej rovine, boli najviac prichýlené k extrémistickému pólu. Zároveň bola pri výrokoch smerujúcich k nacionalizmu zaznamenaná pomerne nejasná vyhranenosť, čiže prevaha stredných hodnôt. Zásadná časť respondentov a respondentiek sa teda síce jednoznačne neprikláňala k extrémistickému, ale ani k demokratickému pólu. Výraznejší príklon k extrémistickému pólu sme sledovali aj v takých výrokoch z aspektov xenofóbie a autoritarizmu, ktoré obsahovali sekundárne elementy tvorby politík a zákonov s dôrazom na národné záujmy.

Potvrdzujú sa teda teoretické predpoklady, že z pohľadu pravicovo extrémistickej rétoriky je aspekt nacionalizmu kľúčovou zložkou. Súčasťou nacionalistickej rétoriky je totiž apelovanie na príslušnosť ku konkrétnej skupine definovanej na základe národnosti, etnicity či iného znaku (tzn. príslušnosť k „*in-group*“), sprevádzané výzvami na uprednostňovanie skupiny pred inými, či dokonca na uznanie jej výnimočného statusu či pozície. Tento záver je v sú-

kov a zistení Stredisko zdôrazňuje tri dôležité závery, ktoré sú kľúčové z hľadiska správneho a efektívneho nastavenia prevenčných a výchovno-vzdelávacích iniciatív.

lade so závermi viacerých výskumov z predchádzajúcich rokov, ktoré sa zameriavali na rovnakú alebo podobnú cieľovú skupinu (Pétiová, 2019; Mesežnikov & Gyárfášová, 2016; Velšic, 2017), a tiež s výskumami, ktoré podčiarkujú dôležitosť toho, že radikalizácia názorov verejnosti môže mať korene aj v pocite ohrozenia záujmov *in-group* (Buštíková, 2020; Baboš, Világi, & Soláriková, 2019), čo sa odzrkadľuje aj v rétorike nielen pravicovo extrémistických, ale aj pravicovo populistických politických strán na Slovensku. Zároveň sa takéto rámcovanie najintenzívnejšie prelína s rétorikou pravicovo extrémistických strán a vo verejnom diskurze bolo mimoriadne intenzívne prítomné aj v poslednom období v súvislosti so širokým spektrom tém verejných politík, najmä v súvislosti s pandemiou COVID-19 či s vojnou na Ukrajine (Wondreys & Mudde, 2022; Bútorová & Mesežnikov, 2022). **Jedným z kľúčových zameraní výchovno-vzdelávacích aktivít by teda malo byť zvyšovanie porozumenia o nebezpečenstve nacionalistických postojov pre zachovanie princípov liberálnej demokracie a o ich nekompatibilite s konceptom ľudských práv a slobôd.**

Extrémne pozície respondentov a respondentiek boli tiež zaznamenané pri výrokoch, ktoré sa týkali antielitizmu. Na základe výsledkov tohto výskumu je zároveň možné konštatovať aj to, že najsilnejší príklon k antielitizmu bol zaznamenaný medzi tými respondentmi a respondentkami, ktorí neprejavili silný

príklon k ostatným definičným aspektom. Aj z teoretických predpokladov pritom vyplýva, že aspekt antielitizmu je iba jedným z definičných znakov krajne pravicových, resp. pravicovo extrémistických hnutí, ale nie je kľúčový. Naopak, viac významný je pri pravicovo populistických stranách, ktoré sú na kritike až odmietaní elít postavené, avšak zároveň nemusia byť automaticky aj extrémistické. Výsledok tohoto výskumu teda naznačuje, že časť respondentov a respondentiek síce nevykazuje tendencie podpory pravicovo extrémistických strán a hnutí, ale patrí medzi potenciálnych podporovateľov (pravicovo) populistických strán a hnutí založených na vyhranení sa voči elitám, ktoré sú v poslednom období takisto označované za výzvu pre demokratické systémy. **Silný príklon k antielitizmu, ktorý vykazujú stredoškoláci a stredoškoláčky v našom výskume, zároveň podčiarkuje nielen dlhodobu pozorovanú silnú mieru nedôvery voči politickej reprezentácii, prípadne nárast dôležitosti populistických politických strán, ktorých rétorika je postavená na odmietaní politických elít v „tradičnom“ slova zmysle, či zaužívaných pravidiel a inštitúcií** (Mudde, 2014; Bušíková & Baboš, 2020; Frič & Gyárfášová, 2019), ale aj posilňovanie pocitov strachu a úzkosti, prameniacych z obáv, že isté skupiny obyvateľstva sú uprednostňované pred inými. To zároveň tvorí základ pre ďalšie posilňovanie xenofóbnych názorov v spoločnosti (Bušíková, 2020; Baboš, Világi, & Soláriková, 2019; Voda, Kluknavská, & Spáč, 2022). Zároveň však príklon k antielitizmu podporuje hypotézy o protestnom voličskom hlase (Voda, Kluknavská, & Spáč, 2022; Frič & Gyárfášová, 2019) a znamená zásadnú výzvu do blízkej budúcnosti, vzhľadom na to, že respondenti a respondentky z nášho výskumu sa už čoskoro ocitnú v skupine prvovoličov a prvovoličiek.

Menej extrémne pozície stredoškoláci a stredoškoláčky prejavovali tiež v otázkach, ktoré sa týkali problematiky, ktorú sme súborne nazvali ako samozvanná ochrana, napríklad hliadkovanie vo verejnom priestore bez účasti polície či zaškoľovanie ochrany a bezpečnosti „na vlastnú päsť“. Išlo o výroky, v ktorých práve aspekt samozvanej ochrany bol pre respondentov a respondentky viac určujúci, a to aj napriek prítomnosti iných definičných prvkov v daných výrokochoch – napríklad aspektov nacionalizmu či xenofóbie, ktoré boli v iných výrokochoch silnejšie. V našom výskume sa teda na prvý pohľad priamo nepotvrdila obava z predchádzajúcich výskumov (Gallová Kriglerová, Kadlečíková, Holka Chudžíková, & Píšová, 2022) o príklone mladých ľudí k samozvaným ochranárskym hliadkam, práve naopak, ukázalo sa, že si mladí ľudia uvedomujú dôležitosť toho, aby poriadok a bezpečnosť v štáte zabezpečovali výlučne štátne bezpečnostné zložky. Zároveň však platí, že v prípade respondentov a respondentiek s tendenciou súhlasiť s konceptom nevyhnutnosti brania spravodlivosti do vlastných rúk v istých situáciách, s aspektom samozvanej ochrany najsilnejšie korelovali aspekty nacionalizmu a xenofóbie, čo naznačuje, že mladí ľudia sú najviac ochotní podporiť zabezpečovanie ochrany a poriadku vo verejnom priestore „na vlastnú päsť“ najmä v tých prípadoch, kedy ide o ochranu národa alebo obranu voči iným skupinám, ktoré sú vo verejnom diskurze prezentované ako nebezpečné. Pozorujeme najmä koreláciu s výrokmami zameranými na antimoslimské či rasistické postoje. Rovnako môžeme konštatovať, že najvzdialenejšie od demokratického pólu sa nachádzali postoje žiakov a žiačok vo výrokochoch smerujúcich k antiutečeneckým postojom.

Oslabená podpora demokratických princípov

Tento výskum poukázal tiež na to, že zamerať sa na zvyšovanie povedomia o jednotlivých definičných aspektoch extrémistických postojov je síce dôležité, avšak nie je pre účely nastavovania parametrov aktivít prevencie extrémizmu a radikalizácie postačujúce. Napriek vyššie zdôrazneným aspektom pravicovo extrémistickej ideológie, ktoré medzi žiakmi a žiačkami stredných škôl rezonovali najsilnejšie, pri pohľade na celkové čísla môžeme konštatovať, že jednoznačný príklon k extrémistickému pólu pri jednotlivých otázkach bol pozorovaný iba pri malom počte respondentov a respondentiek. **To však zároveň automaticky neznamená, že zvyšok respondentov a respondentiek jednoznačne inklinuje k opačnému, čiže demokratickému pólu, práve naopak – prodemokratická orientácia mladých ľudí sa ukazuje ako nedostatočne silná a zároveň nedostatočne stabilná.** Oslabuje ju najmä vyššie spomínaná tendencia nezanedbateľnej časti stredoškolskej mládeže podporovať parciálne myšlienky nacionalizmu, antielitizmu a vybraných aspektov xenofóbie.

Za závažné môžeme považovať zistenie, že celkovo sa postoje žiakov a žiačok pohybujú v strede sledovanej škály, prípadne len mierne za stredovou líniou bližšie k demokratickému pólu. **Ide o dôležitý indikátor oslabeného presvedčenia o demokratických princípoch, prípadne váhovej a nedostatočne vyhranenej podpory demokracie medzi cieľovou skupinou stredoškolákov a stredoškoláčok.** Okrem nerozhodnosti to však naznačuje aj to, že ide o cieľovú skupinu, ktorá je ľahko ovplyvniteľná nielen pravicovo extrémistickými stranami a hnutiami, ale vo všeobecnosti stranami a hnutiami, ktoré spochybňujú princípy liberálnej demokracie a právneho štátu (napr. menej radikálnymi pravicovo populistickými stranami). Štatisticky naj-

bližšie k extrémistickému pólu odpovedali respondenti a respondentky pri spochybňovaní pomoci utečencom na úkor Slovákov, naopak, paradoxne najbližšiu priemernú hodnotu k demokratickému pólu zaznamenal výrok, ktorý sa pýta na uprednostňovanie diktatúry pred demokraciou, avšak ani pri nej nebol postoj žiakov a žiačok jednoznačný v prospech demokracie. Na nebezpečenstvo spochybňovania demokracie a rastúcej nedôvery v demokratické princípy upozorňujú viaceré výskumy a prieskumy (Hajdu & Klingová, 2020; Bútorová & Mesežnikov, 2022), rovnako ako má dlhodobu negatívne tendencie dôvera verejnosti všeobecne voči demokratickým inštitúciám. Dáta z Eurobarometra z leta 2022 hovoria o úrovni iba o 18% miere dôvery voči vláde Slovenskej republiky a iba 17 % miere dôvery voči Národnej rade Slovenskej republiky (European Commission, 2022). Pri pohľade na konkrétny výrok má síce uprednostňovanie diktatúry pred demokraciou vo viacerých prieskumoch oveľa silnejšie hodnoty v porovnaní s výsledkami prezentovanými v tejto výskumnej správe, **komplexné výsledky tejto štúdie však naznačujú podobný nepriaznivý výsledok medzi mladými ľuďmi práve kvôli tomu, že aj keď nepozorujeme jasný príklon k diktatúre, nepozorujeme ani jasne pozitívny názor na demokratické zriadenie.**

Žiaci a žiačky stredných škôl boli zároveň bližšie k extrémistickému pólu v kognitívnej než v behaviorálnej rovine. To podporuje obavy, že pri väčšine stredoškolákov a stredoškoláčok síce nemusí byť pravdepodobné aktívne zapojenie do extrémistických aktivít, je však pravdepodobnejšie, že takéto činy či konanie budú tolerovať, schvaľovať či dokonca latentne podporovať. Rozdiely v tomto ohľade pozorujeme medzi žiakmi a žiačkami podľa typu školy, ako

aj podľa pohlavia. Kognitívne postoje žiakov a žiačok stredných odborných škôl boli bližšie k extrémistickému pólu v porovnaní so žiakmi a žiačkami gymnázií; podobný rozdiel pozorujeme aj podľa pohlavia, kde žiačky viac inklinovali k demokratickému pólu než žiaci.

Zároveň však konštatujeme, že vyššie uvedené závery naznačujú potenciál práce s danou skupinou, pričom práve nejednoznačnosť inklinácie k extrémistickému pólu a zároveň nedostatočná podpora pre demokratické aspekty **podčiarkujú dôležitosť zamerania vý-**

chovno-vzdelávacích aktivít nielen na vysvetľovanie extrémistických aspektov, ale naopak na posilňovanie porozumenia a podpory pre demokratické aspekty. Rámcovanie prevenčných a deradikalizačných aktivít dlhodobu zdôrazňuje nevyhnutnosť poskytnutia alternatívy a práve nedostatočné množstvo a intenzita zdôrazňovania demokratických hodnôt znamená aj slabú alternatívu voči silným a razantným extrémistickým myšlienkam, čo tvorí zároveň jednu z hlavných výziev vzdelávania k ľudským právam na Slovensku (Vančíková, 2016; Drál, 2016).

Na koho zacieliť pozornosť? Najrizikovejšie profily žiakov a žiačok stredných škôl

37

Z nášho výskumu zároveň vyplynulo, že typ školy a pohlavie sa ukazujú ako najvýraznejšie faktory korelujúce s príklonom k extrémistickému postojovému pólu. Rizikovou skupinou s výrazným príklonom k extrémistickým postojom boli vo väčšej miere žiaci a žiačky stredných odborných škôl než žiaci a žiačky gymnázií a väčší chlapci než dievčatá. Svoju školskú úspešnosť vnímajú rizikovní žiaci zväčša ako podpriemernú. Ich zastúpenie podľa veľkosti školy a kraja nebolo natoľko významné, môžeme však predpokladať, že viac sa vyskytovali v menších školách do 400 žiakov a žiačok než vo väčších školách. **Z pohľadu kraja konštatujeme, že výskyt rizikových respondentov a respondentiek bol významne zvýšený v Košickom kraji oproti ostatným krajom.** Tieto zistenia nielen podporujú zistenia viacerých

výskumov o rozdieloch medzi žiakmi a žiačkami na základe rodu či regiónu (Kalmárová, Lášticová, Findor, & Hruška, 2017; Pétiová, 2019; Gallová Kriglerová & Kadlečíková, 2009; Juráková, 2018), ale zároveň podporujú pozorovania niektorých výskumov, že typ školy patrí medzi zásadné determinujúce faktory (Gallová Kriglerová, Kadlečíková, Holka Chudžíková, & Píšová, 2022; Pétiová, 2022). Náš výskum okrem iného ukázal značné rozdiely v sile xenofóbnych postojov medzi žiakmi a žiačkami gymnázií a stredných odborných škôl, a to najmä s ohľadom na rasizmus, homofóbiu, antiutečenecské a antimoslimské postoje.

Ďalšie výskumy by sa mali bližšie zamerať na faktory, ktoré tento rozdiel medzi typmi škôl vysvetľujú.

Odporúčania

Ministerstvu školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, aby:

- **Posilnilo vzdelávanie k ľudským právam koncepčne, ale aj na úrovni medziinštitucionálnej spolupráce.** Kľúčová je najmä spolupráca medzi formálnymi vzdelávacími inštitúciami a mimovládny sektorom, ktorý má rozvinuté metodiky neformálneho vzdelávania. Súčasťou toho je aj cielené nastavenie finančných schém, ktoré by mali reflektovať najmä posilňovanie kvality a dlhodobej udržateľnosti vzdelávacích projektov zameraných na posilňovanie ľudskoprávných princípov vo vzdelávaní.
- **Presadzovalo a intenzívnejšie podporovalo systematický prístup k vzdelávaniu k ľudským právam.** Kľúčová je dlhodobá práca s jednou skupinou žiakov a žiačok namiesto jednorazových aktivít. Súčasťou práce s mládežou by zároveň malo byť aj exaktné meranie a pravidelné vyhodnocovanie progresu.

Profesiám pôsobiacim v oblasti formálneho aj neformálneho vzdelávania, ale aj prevencie radikalizácie a extrémizmu, aby:

- **Cielili vzdelávanie na nerozhodnutých a ľahko ovplyvniteľných.** Je nevyhnutné adekvátne vyvážiť zameranie výchovno-vzdelávacích aktivít na zvýšenie povedomia a vedomostí o podobách a rizikách extrémizmu, ale zároveň nezanedbať vysvetlenie podstaty demokratického zriadenia, základných demokratických princípov, zmyslu liberálnej demokracie a významu ľudských práv a slobôd.
- **Kládli väčší dôraz na prispôbovanie cieľa a obsahu výchovno-vzdelávacích aktivít regiónu, typu školy a veku žiakov a žiačok.** Napriek tomu, že základné ciele a metódy výchovno-vzdelávacích metodík sú univerzálne, je nevyhnutné vždy podrobne poznať špecifiká školy a regiónu, v ktorom vzdelávanie prebieha.
- **Upustili od „veľkej terminológie“ a slov, ktoré sa vo verejnom diskurze používajú príliš často a ich význam môže byť vyprázdnený.** Slová ako napríklad „extrémizmus“ na jednej strane či „liberálna demokracia“ na strane druhej sa v mediálnom aj politickom priestore používajú veľmi často a nie vždy sa používajú správne, bez prekrúteného významu či bez hodnotiacich konotácií. Dôležitejšie ako slová je pochopenie ich významu. Pozornosť by teda mala byť presmerovaná zo slov na porozumenie obsahu pojmov, tzn. „rozmeniť ich na drobné“ pre lepšie pochopenie a uvedomenie si ich dosahu v praxi. Pri (liberálnej) demokracii je namiesto pozornosti na slovo „liberálna“ dôležité zamerať pozornosť na každodennú dôležitosť liberálnej demokracie pre náš život a pochopenie toho, prečo pri niektorých stranách hovoríme o jej ohrození.
- **Zamerali špecifickú pozornosť na silný aspekt antielitizmu,** ktorý naznačuje vysokú mieru nedôvery nielen voči politickej reprezentácii a politickým elitám, ale aj voči formálnym či neformálnym inštitucionálnym pravidlám

v spoločnosti. Táto forma nedôvery, najmä v kombinácii s nedôverou ohľadom motivácie tvorby verejných politík a presvedčením o existenčnom ohrození in-group, totiž tvorí živnú pôdu pre pocity ukrivdenosti a nespravodlivosti, ktoré majú tendenciu vyústiť do protestného hlasovania a tiež hlasovania za rýchle a radikálne riešenia. Preto by sa vo vzdelávacom procese k zodpovednému a aktívnemu občianstvu malo venovať viac pozornosti hlbšiemu porozumeniu fungovania a dôležitosti formálnych či neformálnych inštitúcií v spoločnosti a v politike, čo je základným predpokladom ich ochrany v čase, kedy sa populistické strany aktívne snažia o podkopanie ich legitimacy.

Zdroje

- Baboš, P., Világi, A., & Soláriková, P. (2019). Role of Anxiety in Radicalizing Political Attitudes: Experimental Evidence from Slovakia. *Studia Psychologica*, 61(1), 42-55.
- Bhui, K., Warfa, N., & Jones, E. (2014). Is Violent Radicalisation Associated with Poverty, Migration, Poor Self-Reported Health and Common Mental Disorders? *PLoS ONE*, 9(3), e90718.
- Bušíková, L. (2020). *Extreme reactions: Radical right mobilization in Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bušíková, L., & Baboš, P. (2020). Best in Covid: Populists in the Time of Pandemic. *Politics and Governance*, 8(4), 496–508.
- Bútorová, Z., & Mesežnikov, G. (2022). *Pravicový extrémizmus na Slovensku. Výzva pre demokraciu a európske hodnoty*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Castelli Gattinara, P., & Pirro, A. L. (2019). The far right as social movement. *European Societies*. *European Societies*, 21(4), 447-462.
- Drál', P. (2016). *Ludské práva a vzdelávanie: Kde sme a kam smerujeme na Slovensku*. In Z. Čáčová, & P. Lenčo, *Ludské práva vo výchove a vzdelávaní: aktuálny stav, výzvy a inšpirácie* (s. 40-51). Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti.
- European Commission. (2022). *Standard Eurobarometer 97*. European COMmission. Dostupné na Internet: http://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2693_97_5_STD97_ENG
- Frič, P., & Gyárfášová, O. (2019). The Rise of the Politics of Emotions: Anti-elitism and Anti-Corruptism as Traits of Czech and Slovak Populist Parties. *Politické vedy*, 22(4), 221-246.
- Gallová Kriglerová, E., & Kadlečíková, J. (2009). *Kultúrna rozmanitosť a jej vnímanie žiakmi*. E., Kadlečíková, J., Holka Chudžíková, A., & Pišová, M. (2022). *Mladí a extrémizmus. Faktory vplývajúce na radikalizáciu mladých ľudí a vnímanie jej prejavov*. Centrum pre výskum etnicity a kultúry: Bratislava.
- Hajdu, D., & Klingová, K. (2020). *Voices of Central and Eastern Europe: Perceptions of democracy & governance in 10 EU countries*. Bratislava: GLOBSEC.
- Hansen, M. A., & Olsen, J. (2019). Flesh of the Same Flesh: A Study of Voters for the Alternative for Germany (AfD) in the 2017 Federal Election. *German Politics*, 28(1), 1-19.
- IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže. (2018). *Príčiny radikalizácie mládeže vo veku 14 až 17 rokov. Hlavné zistenia z kvalitatívneho výskumu*. Bratislava: IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže.
- Juráková, N. (2018). *Rasizmus a xenofóbia medzi mladými ľuďmi na Slovensku*. Bratislava: Slovenské národné stredisko pre ľudské práva.
- Kalmárová, V., Lášticová, B., Findor, A., & Hruška, M. (2017). *Aké vzdelávacie faktory súvisia s postojmi slovenských stredoškóľakov a stredoškóľáčok k menšinám?* Bratislava: Štátna školská inšpekcia.
- Mareš, M. (2003). *Pravicový extrémizmus a radikalizmus v ČR*. Brno: Barrister&Principal.
- Mesežnikov, G., & Gyárfášová, O. (2016). *Súčasný pravicový extrémizmus a ultranacionalizmus na Slovensku: Stav, trendy, podpora*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky – Nadácia Hannsa Seidela.
- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. (2021). *Koncepcia boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024*. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky.

- Minkenberg, M. (2003). The West European Radical Right as a Collective Actor: Modeling the Impact of Cultural and Structural Variables on Party Formation and Movement Mobilization. *Comparative European Politics*, 1(2), 149-170.
- Minkenberg, M. (2013). The European Radical right and xenophobia in West and East: Trends, Patterns and Challenges. In R. Melzer, & S. Serafin, *Right-wing extremism in Europe. Country analyses, counter-strategies and labor-oriented exit strategies* (s. 9-33). Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.
- Mudde, C. (2002). *The ideology of the extreme right*. New York: Manchester University Press.
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C. (2014). Fighting the system? Populist radical right parties and party system change. *Party Politics*, 20(2), 217–226.
- Pétiová, M. (2019). *Názory žiakov základných a stredných škôl na prejavy extrémizmu a ich pohľad na terorizmus*. Bratislava: Centrum vedecko-technických informácií SR.
- Pétiová, M. (2020). *Analýza údajov z výskumov zameraných na zistenie skúseností, postojov a názorov žiakov základných a stredných škôl na extrémizmus a rasizmus*. Bratislava: Centrum vedecko-technických informácií.
- Pétiová, M. (2022). *Extrémizmus z pohľadu žiakov základných a stredných škôl*. Bratislava: Centrum vedecko-technických informácií SR.
- Rooduijn, M. (2014). Vox populismus: a populist radical right attitude among the public? *Nations and Nationalism*, 20(1), 80–92.
- Saull, R. (2015). Capitalism, crisis and the far-right in the neoliberal era. *Journal of International Relations and Development*, 18(1), 25-51.
- Vančíková, K. (2016). Výchova a vzdelávanie k ľudským právam vo svetle formálneho a skrytého kurikula – ako ďalej?. In Z. Čáčová, & P. Lenčo, *Ľudské práva vo výchove a vzdelávaní: aktuálny stav, výzvy a inšpirácie* (s. 62-82). Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti.
- Velšic, M. (2017). *Mladí ľudia a riziká extrémizmu*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Vergani, M., Iqbal, M., Ilbahar, E., & Barton, G. (2020). The Three Ps of Radicalization: Push, Pull and Personal. A Systematic Scoping Review of the Scientific Evidence about Radicalization Into Violent Extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 43(10), 854.
- Voda, P., Kluknavská, A., & Spáč, P. (2022). From Trivialized Neo-Nazis to Parliament: Explaining the Electoral Success of the Extreme Right Party ĽSNS in Slovakia. *Problems of Post-Communism*, 69(6), 498-513.
- Wondreys, J., & Mudde, C. (2022). Victims of the Pandemic? European Far-Right Parties and COVID-19. *Nationalities Papers*, 50(1), 86-103.

Zoznam grafov a tabuliek

Graf 1	Percentuálny podiel voľby odpovede „neviem“ v jednotlivých položkách	13
Graf 2	Položky dotazníka z hľadiska konzistentnosti	14
Graf 3	Histogram rozloženia početností koeficientu Ex	14
Graf 4	Opis výberového súboru podľa rôznych triediacich znakov: (a) zastúpenie podľa kraja, (b) zastúpenie podľa typu školy, (c) zastúpenie podľa zriaďovateľa školy, (d) zastúpenie podľa veľkosti školy, (e) zastúpenie podľa veku, (f) zastúpenie podľa pohlavia, (g) zastúpenie podľa subjektívneho hodnotenia školského priemeru	16
Graf 5	Kvartilové grafy kognitívnej a behaviorálnej škály	18
Graf 6	Súbor výrokov podľa blízkosti k extrémistickému a demokratickému pólu	20
Graf 7	Porovnanie mediánov aspektov extrémizmu podľa teoretického modelu	21
Graf 8	Histogramy aspektov extrémizmu podľa teoretického modelu: (a) nacionalizmus, (b) xenofóbia, (c) antielitizmus, (d) autoritarizmus	22
Graf 9	Porovnanie mediánov aspektov extrémizmu podľa zoskupenia výrokov faktorovou analýzou	23
Graf 10	Histogramy rozloženia frekvencií podľa faktorovej analýzy (F1 až F5)	24
Graf 11	Porovnanie vybraných xenofóbnych postojov vo výberovom súbore	25
Graf 12	Rozloženie početností respondentov a respondentiek podľa skóre v premennej antisemitizmus	26
Graf 13	Rozloženie početností respondentov a respondentiek podľa skóre v premennej rasizmus	26
Graf 14	Rozloženie početností respondentov a respondentiek podľa skóre v premennej antirómske postoje	27
Graf 15	Rozloženie početností respondentov a respondentiek podľa skóre v premennej homofóbia	28
Graf 16	Rozloženie početností respondentov a respondentiek podľa skóre v premennej antisomolímské postoje	28
Graf 17	Rozloženie početností respondentov a respondentiek podľa skóre v premennej antiutečenecké postoje	29

Graf 18	Percentuálne podiely v jednotlivých pentiloch podľa typu školy	30
Graf 19	Porovnanie priemerných hodnôt koeficientu Ex podľa a) subjektívne vnímaného školského priemeru, b) pohlavia, c) veľkosti školy, d) kraja	32
Graf 20	Kognitívne a behaviorálne postoje žiakov a žiačok podľa typu školy	33
Graf 21	Kognitívne a behaviorálne postoje podľa pohlavia	33
Tabuľka 1	Konštrukcia dotazníka podľa dvoch sledovaných úrovní s vymenovaním výrokov (číslovanie položiek podľa Prílohy 1)	10

Príloha 1: Dotazník a frekvencie odpovedí

1. Zákony prijímané v Slovenskej republike by mali vyhovovať hlavne Slovákom, čiže občanom slovenskej národnosti.

	N	%
Rozhodne súhlasím	290	29,5%
Skôr súhlasím	300	30,5%
Skôr nesúhlasím	238	24,2%
Rozhodne nesúhlasím	135	13,7%
Neviem	21	2,1%

2. Židia majú privilegované postavenie v spoločnosti.

	N	%
Rozhodne súhlasím	92	9,3%
Skôr súhlasím	142	14,4%
Skôr nesúhlasím	273	27,7%
Rozhodne nesúhlasím	216	22,0%
Neviem	261	26,5%

3. Nevadilo by mi, ak by si ku mne v autobuse sadol neznámy človek inej farby pleti.

	N	%
Rozhodne nesúhlasím	17	1,7%
Skôr nesúhlasím	64	6,5%
Skôr súhlasím	258	26,2%
Rozhodne súhlasím	620	63,0%
Neviem	25	2,5%

4. Inštitúcie Európskej únie v Bruseli zohľadňujú hlas bežných ľudí.

	N	%
Rozhodne nesúhlasím	61	6,2%
Skôr nesúhlasím	236	24,0%
Skôr súhlasím	252	25,6%
Rozhodne súhlasím	76	7,7%
Neviem	359	36,5%

5. Je správne, ak Slovenská republika prijíma moslimských migrantov.

	N	%
Rozhodne nesúhlasím	101	10,3%
Skôr nesúhlasím	258	26,2%
Skôr súhlasím	334	33,9%
Rozhodne súhlasím	110	11,2%
Neviem	181	18,4%

6. Naša krajina potrebuje silnú a rozhodnú vodcovskú osobnosť viac ako kompromis viacerých názorov.

	N	%
Rozhodne súhlasím	223	22,7%
Skôr súhlasím	184	18,7%
Skôr nesúhlasím	303	30,8%
Rozhodne nesúhlasím	208	21,1%
Neviem	66	6,7%

7. Vadí mi, ak sa na verejnosti zamilovane bozkávajú ľudia rovnakého pohlavia.

	N	%
Rozhodne súhlasím	115	11,7%
Skôr súhlasím	149	15,1%
Skôr nesúhlasím	294	29,9%
Rozhodne nesúhlasím	379	38,5%
Neviem	47	4,8%

8. Nevadilo by mi, ak by k nám do triedy prišiel nový žiak alebo žiačka rómskej národnosti a sadol/sadla by si ku mne.

	N	%
Rozhodne nesúhlasím	51	5,2%
Skôr nesúhlasím	133	13,5%
Skôr súhlasím	381	38,7%
Rozhodne súhlasím	337	34,2%
Neviem	82	8,3%

9. Diktatúra by bola v Slovenskej republike lepšie zriadenie než demokracia.

	N	%
Rozhodne súhlasím	24	2,4%
Skôr súhlasím	39	4,0%
Skôr nesúhlasím	168	17,1%
Rozhodne nesúhlasím	602	61,2%
Neviem	151	15,3%

10. Utečenci majú v Slovenskej republike viac sociálnych výhod ako my.

	N	%
Rozhodne súhlasím	246	25,0%
Skôr súhlasím	281	28,6%
Skôr nesúhlasím	199	20,2%
Rozhodne nesúhlasím	104	10,6%
Neviem	154	15,7%

11. Keby som bol/a premiérom, prijal/a by som dôrazné opatrenia, aby ľudia ako George Soros neovládali našu ekonomiku.

	N	%
Rozhodne súhlasím	73	7,4%
Skôr súhlasím	140	14,2%
Skôr nesúhlasím	138	14,0%
Rozhodne nesúhlasím	147	14,9%
Neviem	486	49,4%

12. Som pripravený/á ísť do ulíc demonštrovať proti ďalšiemu prijímaniu moslimských migrantov na Slovensko.

	N	%
Rozhodne súhlasím	36	3,7%
Skôr súhlasím	68	6,9%
Skôr nesúhlasím	255	25,9%
Rozhodne nesúhlasím	466	47,4%
Neviem	159	16,2%

13. Zrušil/a by som všetky inštitúcie, lebo sú ovládané zákulisnými záujmovými skupinami a neslúžia bežným ľuďom.

	N	%
Rozhodne súhlasím	73	7,4%
Skôr súhlasím	176	17,9%
Skôr nesúhlasím	290	29,5%
Rozhodne nesúhlasím	72	7,3%
Neviem	373	37,9%

14. Ak by niekto v Slovenskej republike verejne znevažoval slovenský národ, bol/a by som ochotný/á sa fyzicky pobiť.

	N	%
Rozhodne súhlasím	89	9,0%
Skôr súhlasím	114	11,6%
Skôr nesúhlasím	274	27,8%
Rozhodne nesúhlasím	436	44,3%
Neviem	71	7,2%

15. Radšej by som podporil/a jednotlivca, ktorý vie urobiť rázne rozhodnutie, než niekoho, kto sa rozhoduje na základe diskusie s viacerými.

	N	%
Rozhodne súhlasím	159	16,2%
Skôr súhlasím	101	10,3%
Skôr nesúhlasím	320	32,5%
Rozhodne nesúhlasím	280	28,5%
Neviem	124	12,6%

16. Chcel/a by som byť členom občianskej vlakovej hliadky, ktorá chráni bežných ľudí pred rómskou menšinou.

	N	%
Rozhodne súhlasím	74	7,5%
Skôr súhlasím	134	13,6%
Skôr nesúhlasím	279	28,4%
Rozhodne nesúhlasím	268	27,2%
Neviem	229	23,3%

17. Ak by som mal/a homosexuálneho učiteľa/učiteľku, sťažoval/a by som sa vedeniu školy.

	N	%
Rozhodne súhlasím	64	6,5%
Skôr súhlasím	72	7,3%
Skôr nesúhlasím	160	16,3%
Rozhodne nesúhlasím	616	62,6%
Neviem	72	7,3%

18. Ak človek inej farby pleti nejako narúša verejný poriadok, mám právo zakročiť silou.

	N	%
Rozhodne súhlasím	46	4,7%
Skôr súhlasím	64	6,5%
Skôr nesúhlasím	217	22,1%
Rozhodne nesúhlasím	589	59,9%
Neviem	68	6,9%

19. Ľudia majú právo vtrhnutím do parlamentu vyjadriť nesúhlas s jeho rozhodnutiami.

	N	%
Rozhodne súhlasím	83	8,4%
Skôr súhlasím	120	12,2%
Skôr nesúhlasím	225	22,9%
Rozhodne nesúhlasím	433	44,0%
Neviem	123	12,5%

20. Som ochotný/á pomáhať utečencom.

	N	%
Rozhodne nesúhlasím	83	8,4%
Skôr nesúhlasím	185	18,8%
Skôr súhlasím	383	38,9%
Rozhodne súhlasím	174	17,7%
Neviem	159	16,2%

Príloha 2: Výsledky faktorovej analýzy

KMO = 0,890
Vysvetlená variancia spolu TVE = 61,8 %
Metóda Listwise N = 179

	F1	F2	F3	F4	F5
3. Nevadilo by mi, ak by si ku mne v autobuse sadol neznámy človek inej farby pleti.	,785				
8. Nevadilo by mi, ak by k nám do triedy prišiel nový žiak alebo žiačka rómskej národnosti a sadol/sadla by si ku mne.	,693				
7. Vadí mi, ak sa na verejnosti zamilovane bozkávajú ľudia rovnakého pohlavia.	,634				
5. Je správne, ak Slovenská republika prijíma moslimských migrantov.	,594				
20. Som ochotný/á pomáhať utečencom.	,590				
14. Ak by niekto v Slovenskej republike verejne znevažoval slovenský národ, bol/a by som ochotný/á sa fyzicky pobiť.		,782			
12. Som pripravený/á ísť do ulíc demonštrovať proti ďalšiemu prijímaniu moslimských migrantov na Slovensko.		,730			
10. Utečenci majú v Slovenskej republike viac sociálnych výhod ako my.		,636			
9. Diktatúra by bola v Slovenskej republike lepšie zriadenie než demokracia.		,542			
16. Chcel/a by som byť členom občianskej vlakovej hliadky, ktorá chráni bežných ľudí pred rómskou menšinou.		,478			
2. Židia majú privilegované postavenie v spoločnosti.			,735		
6. Naša krajina potrebuje silnú a rozhodnú vodcovskú osobnosť viac ako kompromis viacerých názorov.			,694		
15. Radšej by som podporil/a jednotlivca, ktorý vie urobiť rázne rozhodnutie, než niekoho, kto sa rozhoduje na základe diskusie s viacerými.			,637		
1. Zákony prijímané v Slovenskej republike by mali vyhovovať hlavne Slovákom, čiže občanom slovenskej národnosti.			,539		
19. Ľudia majú právo vtrhnutím do parlamentu vyjadriť nesúhlas s jeho rozhodnutiami.				,617	
17. Ak by som mal/a homosexuálneho učiteľa/učiteľku, sťažoval/a by som sa vedeniu školy.				,601	
18. Ak človek inej farby pleti nejako narúša verejný poriadok, mám právo zakročiť silou.				,514	
13. Zrušil/a by som všetky inštitúcie, lebo sú ovládané záklisnými záujmovými skupinami a neslúžia bežným ľuďom.					,735
4. Inštitúcie Európskej únie v Bruseli zohľadňujú hlas bežných ľudí.					,718
11. Keby som bol/a premiérom, prijal/a by som dôrazné opatrenia, aby ľudia ako George Soros neovládali našu ekonomiku.					,613

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.^a
^a. Rotation converged in 9 iterations.

